

Odnos socijalnih čimbenika, radikalizacije i problema mentalnog zdravlja

Ižaković, Stela

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:222395>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-22**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Studij: Diplomski studij psihologije

**ODNOS SOCIJALNIH ČIMBENIKA, RADIKALIZACIJE I
PROBLEMA MENTALNOG ZDRAVLJA**

Diplomski rad

Stela Ižaković

Mentor: izv. prof. dr. sc. Ana Kurtović

Osijek, 2022.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

Studij: Diplomski studij psihologije

**ODNOS SOCIJALNIH ČIMBENIKA, RADIKALIZACIJE I
PROBLEMA MENTALNOG ZDRAVLJA**

Diplomski rad

Društvene znanosti, polje psihologija, grana klinička i zdravstvena
psihologija

Stela Ižaković

Mentor: izv. prof. dr. sc. Ana Kurtović

Osijek, 2022.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 23. lipnja 2022.

Stela Ižaković, 0122223952

Sadržaj

Odnos socijalnih čimbenika, radikalizacije i problema mentalnog zdravlja	1
Proces radikalizacije.....	2
Socijalni čimbenici i njihov odnos s radikalizacijom.....	4
Odnos mentalnog zdravlja, socijalnih čimbenika i radikalizacije	10
Cilj istraživanja.....	12
Problemi i hipoteze	12
Metoda	13
Sudionici	13
Instrumenti.....	13
Postupak	15
Rezultati.....	16
Deskriptivna statistika	17
Povezanost između socijalnih čimbenika, problema mentalnog zdravlja i radikalizacije.....	18
Doprinos pojedinih socijalnih čimbenika u objašnjenju varijance radikalizacije	19
Uloga problema mentalnog zdravlja u odnosu između socijalnih čimbenika i radikalizacije.....	20
Rasprava.....	21
Ograničenja, implikacije i preporuke za buduća istraživanja	26
Zaključak.....	29
Literatura	30

Sažetak

Prethodna istraživanja procesa radikalizacije većinom su bila usmjerena na proučavanje osoba kod kojih već postoji kriminalna ili teroristička prošlost. No, mnogi autori se slažu da, s obzirom na činjenicu da je porast radikalizacije kod mladih jedan od najvećih izazova suvremenog života, na radikalizaciju treba gledati kao na javnozdravstveni problem. Drugim riječima, potrebno je istražiti razne čimbenike koji mogu povećati vjerojatnost razvoja radikalnih i ekstremističkih stavova. Tako se radikalizacija pokazala povezana s mnogim društveno nepoželjnim ponašanjima kao i problemima mentalnog zdravlja. Također, ranija su se istraživanja većinom usmjeravala na čimbenike poput religioznosti, stupnja obrazovanja, siromaštva, političkih stavova i sl. Međutim, takvi čimbenici nisu se pokazali ključnima u razvoju sklonosti radikalizaciji, pa se zbog toga u sve veći fokus stavljaju razni osobni, okolinski i kontekstualni čimbenici. Stoga je cilj ovog rada bio ispitati odnos podrške radikalizaciji s problemima mentalnog zdravlja i socijalnim čimbenicima koji su se u ranijim istraživanjima pokazali značajno povezani s njome. Uz to, provjeriti i posreduju li problemi mentalnog zdravlja u odnosu između socijalnih čimbenika i radikalnih stavova. U istraživanju je sudjelovalo 215 sudionika u dobi od 18 do 40 godina. Sudionici su, pomoću online upitnika, ispunili mjere podrške radikalizaciji, problema mentalnog zdravlja, negativnih životnih događaja, socijalne uključenosti, moralnog neutraliziranja, agresivnosti i općeg osjećaja nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost. Rezultati su pokazali da su problemi mentalnog zdravlja, moralno neutraliziranje, agresivnost i opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost pozitivno, a socijalna prihvaćenost (faceta socijalne uključenosti) negativno povezani s podrškom radikalizaciji. Nadalje, hijerarhijskom regresijskom analizom provjereno je predviđaju li navedeni čimbenici podršku radikalizaciji. Pokazalo se da su, nakon kontrole spola i dobi, moralno neutraliziranje i opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost jedini pozitivni prediktori koji objašnjavaju radikalne stavove. Što se tiče medijacijskog efekta problema mentalnog zdravlja između socijalnih čimbenika i radikalnih stavova, problemi mentalnog zdravlja značajno ne posreduju u navedenom odnosu. Uz to, dodatno se pokazalo da moralna neutralizacija posreduje u odnosu između spola i podrške radikalizaciji. Rezultati ovog istraživanja prezentirat će se u kontekstu umanjivanja rizika za razvoj radikalizacije.

Ključne riječi: *radikalizacija, socijalni čimbenici, anksioznost, depresivnost, javnozdravstveni pristup*

Summary

Previous research on the process of radicalization has mostly focused on studying people who already have a criminal or terrorist past. But given the fact that the rise of radicalization among young people is one of the greatest challenges of modern life, many authors agree that radicalization should be seen as a public health problem. In other words, various factors that may increase the likelihood of developing radical and extremist attitudes need to be further explored. Thus, radicalization has been shown to be associated with many socially undesirable behaviors as well as mental health problems. Previous research has mostly focused on factors such as religiosity, level of education, poverty, political attitudes, etc. However, these factors have not been shown to be crucial in the development of radicalization, so recent research focus more on different personal, environmental and contextual factors. Therefore, the aim of this paper was to examine the relations between radicalization, mental health problems and social factors that have previously been shown to be significantly related to radicalization. Further, it was examined whether mental health problems mediate the relationship between social factors and radical attitudes. A total of 215 participants aged 18 to 40 years participated in the study. Using online questionnaires, participants completed measures of sympathy for radicalization, mental health problems, negative life events, social inclusion, moral neutralization, aggression and a general sense of insecurity. The results showed that mental health problems, moral neutralization, aggression and a general sense of insecurity were positively, and social acceptance (a facet of social inclusion) negatively associated with sympathy for radicalization. Furthermore, using hierarchical regression analysis it was verified that the above mentioned factors predict sympathy for radicalization. After controlling for gender and age, only moral neutralization and a general sense of insecurity have been shown to be the positive predictors of radicalization. Regarding the mediating effect of mental health problems between social factors and radical attitudes, mental health problems did not significantly mediate this relation. In addition, moral neutralization has been shown to mediate the relation between gender and sympathy for radicalization. The results of this research will be presented in the context of reducing the risk of radicalization development.

Keywords: *radicalization, social factors, anxiety, depression, public health approach*

Odnos socijalnih čimbenika, radikalizacije i problema mentalnog zdravlja

U današnje vrijeme prisutan je sve veći porast podrške radikalnim stavovima i ponašanju među populacijom adolescenata i mlađih odraslih osoba, posebno kod onih koji još nisu razvili krajnju sliku o sebi i nalaze se u životnom razdoblju koje je popraćeno osobnim patnjama i nesigurnostima. Zbog toga takvi pojedinci često znaju tražiti podršku od strane vršnjačkih grupa koje im mogu pružiti trenutni oslonac za njihove probleme. Tako, kada se nalaze u kriznim i nesigurnim životnim situacijama, znaju se često prikloniti radikalnim i ekstremističkim uvjerenjima i kretati u krugu istomišljenika od kojih dobiju ispunjenje u smislu individualnih želja za pripadanjem, razumijevanjem, samopoštovanjem, povjerenjem i odgovorima na vlastite probleme pripisujući ih grupnim iskustvima nepravde (Böckler i Zick, 2015; prema PISOIU I SUR., 2020). Također postoje i nalazi koji upućuju na to da su jedni od glavnih razloga pridruživanja ekstremističkoj skupini dobiveni osjećaj moći i pripadnosti bliskoj mreži prijatelja, kao i osjećaj uzbuđenja i avanture. Ta vrsta motivacije vrlo je slična razlozima zbog kojih se mnogi adolescenti i mladi odrasli upuštaju u kriminalna djela (Nasser-Eddine I SUR., 2011). Uz to, postoje i razlike među spolovima, te su mlađi muškarci obično oni koji se češće upuštaju u razna opasna i visoko rizična ponašanja (Silke, 2008). Osim dobi i spola, prethodna su se istraživanja u proučavanju radikalizacije usmjeravala i na siromaštvo, religioznost ili političke stavove, ali pokazalo se da nema puno znanstvene podrške za pretpostavke da su to ključni čimbenici. Naime, uočava se da su razni osobni, okolinski i kontekstualni čimbenici oni koji najviše mogu objasniti razvoj procesa radikalizacije. No, i dalje je gotovo nemoguće potvrditi koji su to uzorci radikalizacije jer je poprilično teško razlučiti je li neki faktor instrumentalan ili samo prisutan. Prema tome na čimbenike koji pridonose razvoju procesa radikalizacije treba gledati kao na „radikalizirajuće agense“ koji su prisutni, ali ne moraju biti predisponirajući (Briggs I Birdwell 2009). Nadalje, u suvremenim istraživanjima radikalizacije sve više se naglašava da je potrebno proučavati opću populaciju, a ne samo one koji već imaju kriminalnu ili terorističku prošlost. Tako se pomoću javnozdravstvenog pristupa, čiji je glavni cilj očuvanje zdravlja i prevencija bolesti, i uključivanjem problema mentalnog zdravlja, nastoji naglasiti da razvijanje procesa radikalizacije treba spriječiti u najranijim fazama. Na taj bi se način, osim što bi se smanjili problemi mentalnog zdravlja, prevenirala buduća potencijalna ekstremistička djela i smanjila prevalencija radikalnih uvjerenja u općoj populaciji (Bhui I SUR., 2012).

S obzirom na to da socijalni čimbenici mogu igrati jednu od glavnih uloga u nastanku radikalnih uvjerenja i stavova (Alcalá i sur., 2017), u ovom će se radu proučiti njihov odnos s radikalizacijom kod adolescenata i mladih odraslih osoba. Tako će detaljnije biti objašnjene veze socijalnih čimbenika poput negativnih životnih događaja, socijalne uključenosti, moralne neutralizacije, agresivnosti i općeg osjećaja nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost s radikalizacijom. Odabrani su baš ti čimbenici jer se za njih već pokazalo da mogu biti ključni u razvoju radikalizacije (Borum, 2003; Grant i Hogg, 2012; Helfstein, 2012; Meloy i sur., 2014; Nivette i sur., 2017), te se smatraju važnima prilikom izgradnje identiteta i životnih ciljeva kod mladih (Böckler i Zick, 2015; prema PISOIU i sur., 2020). Također, u obzir će se uzeti i problemi mentalnog zdravlja koji u nedavnim istraživanjima dobivaju na sve većoj važnosti prilikom istraživanja ovog fenomena (Abdulrahim i sur., 2012; Rousseau i sur., 2015; Bhui i sur., 2016). Pomoću toga će se razmotriti i korisnost javnozdravstvenog pristupa kao suvremenog pogleda na proces radikalizacije i pokušaja sprječavanja istog.

Proces radikalizacije

Radikalizacija sama po sebi relativno je nov i nedefiniran pojam, a u znanstvenoj se literaturi pojavljuje tek početkom 21. stoljeća (Neumann, 2008). Dosadašnja istraživanja o radikalizaciji vrlo su oskudna, te postoji vrlo malo konkretne teorijske podloge. No, u zadnja dva desetljeća ona dobiva na sve većoj važnosti u empirijskom smislu, te je meta brojnih istraživanja (Thornton, 2015; prema Krstić, 2018). S obzirom na to da se ovaj fenomen smatra kompleksnim i višeznačnim (Carpenter i sur., 2009), mnogi autori imaju svoje različite poglede na njega, te ne postoji suglasna definicija koja bi objasnila točno funkcioniranje ovog procesa. Tako npr. Brown (2009) radikalizaciju definira kao proces kojem su pojedinci izloženi i čiji je ishod razvijanje nasilne ideologije koja opravdava njihove napade protiv države. Hannah i sur. (2008) radikalizaciju smatraju procesom koji pojedincima omogućuje postepeno oblikovanje i transformaciju svog svjetonazora iz krajnosti koju društvo smatra prihvatljivim u krajnost koju društvo većinom smatra ekstremnom i socijalno nepoželjnom. McCauley i Moskalenko (2008) navode da radikalizacija podrazumijeva promjenu uvjerenja, osjećaja i ponašanja u smjeru koji opravdava međugrupno nasilje i zahtijeva žrtvu pojedinca za obranu vlastite grupe. Međutim, Schmid (2013) radikalizaciju definira kao dinamičan i složen proces koji se tijekom godina pojavio kao ishod otpora na razne političke, društvene i ekonomske sukobe. Razvija se tako da tendira pomaku s prosječnog mišljenja o navedenim temama na ekstremna stajališta koja ne podržavaju tzv. *status quo* i zahtijevaju drastičnu promjenu u društvu. Do te promjene ne mora nužno doći putem nasilja, te je upravo to ono što razlikuje podršku radikalizaciji od tzv. nasilne

radikalizacije. Nasilna radikalizacija vrsta je radikalnog ponašanja koja za postizanje cilja društvene promjene podupire uporabu nasilnih djela, uključujući zločine iz mržnje, incidente i/ili masovna ubojstva koja su često usmjerena na određenu populaciju ljudi prema određenom obilježju (npr. rasi, vjeri, rodnoj orijentaciji i identitetu, političkim stavovima i sl.). Tako Doosje i sur. (2016), proces radikalizacije simbolički opisuju kao piramidalni model koji se sastoji od tri faze: prva i početna faza odnosi se na onaj trenutak kada pojedinac razvije osjetljivost na radikalne stavove i ideologiju, druga započinje u trenutku kada pojedinac postane član radikalne grupe, a treća i posljednja uključuje spremnost na akciju tj. planiranje nasilnog ponašanja kako bi se obranila ideologija grupe. Naime, postoji još niz različitih pogleda, ali može se primijetiti da se navedeni pristupi slažu u činjenici da se na radikalizaciju treba gledati kao na proces koji može dovesti do nasilničkog i ekstremističkog ponašanja. Također, iako su dvije dimenzije radikalizacije: *stavovi* (ciljevi i percepcije) i *akcija* (ponašanje) usko povezane, one ne moraju nužno ovisiti jedna o drugoj, niti se pojavljivati zajedno. Radikalni stavovi ne dovode uvijek do nasilnog ponašanja, kao što ni pridruživanje nasilnim grupama ne podrazumijeva uvijek podržavanje radikalnih okvira i stavova. Drugim riječima, svaka osoba koja tendira radikalnim stavovima ne mora biti sklona nasilnom ekstremizmu ili u krajnjem slučaju terorizmu i obrnuto (Allan i sur., 2015). Tome u prilog ide i činjenica da se većina osoba koje su bile sklone radikalnim uvjerenjima nisu upustile u ekstremistička i teroristička ponašanja, a mnogi ekstremisti i teroristi se nisu poistovjećivali s radikalnim pojedincima u bilo kojem tradicionalnom smislu ovog fenomena (Borum, 2011). Također, Borum (2012) navodi da su pojmovi radikalizacije i terorizma često spojeni i isprepleteni, ali da se sam pojam radikalizacije više odnosi na proces razvijanja ekstremističkih stavova i uvjerenja, a terorizam na samo nasilno ponašanje. Prema tome, sama radikalizacija je više kognitivni, a nasilnički ekstremizam i terorizam ponašajni proces. Nadalje, prethodna su se istraživanja radikalizacije većinom usmjeravala na uzorke specifičnih, nereprezentativnih populacija kao npr. terorista, pa bi bilo poželjno kada bi se veći fokus stavio na ispitivanje opće populacije. Bhui i sur. (2012) među prvima primjećuju ovaj problem, te su u svojem radu naglasili važnost javnozdravstvenog pristupa prilikom proučavanja procesa radikalizacije. Općenito, javnozdravstveni se pristup odnosi na javno promicanje i zaštitu zdravlja, psihološke dobrobiti i prevenciju bolesti čiji je cilj putem društveno organiziranih postupaka produljiti tijek života pojedinca. Takve intervencije uglavnom su usmjerene na opću populaciju, te naglašavaju društvenu odgovornost za zaštitom zdravlja i prevencijom bolesti. Isto tako, pokušavaju se i prepoznati temeljne socioekonomske i šire determinante zdravlja i bolesti (World Health Organization, 2005). Uzimajući to u obzir smanjio bi se potencijalni rizik određenog problema na razini populacije,

te bi se pomoću upućivanja na rizične i zaštitne karakteristike ili ponašanja s vremenom generalno smanjio rizik određenog fenomena ili bolesti. Javnozdravstveni se pristup već može primijetiti u prevenciji od različitih oblika karcinoma, nasilja, mentalnih bolesti (npr. anksioznost, depresivnost) i sl., no u području istraživanja radikalizacije ovakav pristup je još uvijek nedovoljno zastupljen. Ono se još uvijek najčešće ispituje pomoću pristupa nacionalne sigurnosti koji je relativno snažan i uspješan u sprječavanju terorističkih incidenta, no nije usmjeren na razmatranje prevencije radikalnih stavova u najranijim fazama (Bhui i Jones, 2017). Naime, Silber i Bhatt (2007) proučavanjem terorističkog napada 11. rujna u New Yorku, zaključili su da se radikalizacija razvija u nekoliko faza: *pre-radikalizacija*, *indoktrinacija*, *predanost* i *džihadizacija*. Napominju da se u fazi pre-radikalizacije može ostvariti najveći učinak za prevenciju potencijalnih teroristički zločina, a to bi se moglo postići upravo putem javnozdravstvenog pristupa. Tako bi se mentalno zdravlje, s drugim socijalnim i kulturalnim čimbenicima, razmatrali kao potencijalni rizični/zaštitni čimbenici radikalnih pothvata (kršenje zakona, pridruživanje radikalnim zajednicama, sudjelovanje u političkim prosvjedima i sl.) i terorizma s obzirom na to da se pokazalo da je 43% terorista koji samostalno djeluju (eng. *lone-actor terrorists*) imalo povijest mentalnih bolesti (Corner i Gill, 2015; Bhui i sur., 2016). To bi pridonijelo razumijevanju razvoja nasilne radikalizacije ako bi se pomoću javnozdravstvenog pristupa istraživali novi, obećavajući čimbenici poput socijalne uključenosti, životnih događaja, kulturnog identiteta, stigme, diskriminacije, osobne nesigurnosti, moralnog rezoniranja, itd. Također, tako bi se moglo uočiti postoje li različiti rizični i zaštitni čimbenici za nenasilnu i nasilnu radikalizaciju, te u kojoj se mjeri oni preklapaju. Dakle, prilikom proučavanja radikalizacije trebalo bi se usmjeriti i na proučavanje opće populacije, a ne samo na one pojedince koji već imaju terorističku, kriminalnu ili nasilničku prošlost kako bi se dobila šira slika pogleda na proces radikalizacije koji u današnje vrijeme, posebno među mladima, predstavlja značajan problem.

Socijalni čimbenici i njihov odnos s radikalizacijom

Prethodna su se istraživanja, prilikom ispitivanja čimbenika koji pridonose stvaranju radikalnog mišljenja i ponašanja, većinom usmjeravala na socioekonomski i radni status, siromaštvo, stupanj obrazovanja, političke stavove, religioznost, zlouporabu psihoaktivnih tvari, kriminalnu prošlost i sl. (Blee, 2003; Goli i Rezaei, 2011; Bhui i sur., 2016; Simi i sur., 2016; Sporer i Bubolz, 2016; Jakovljević i sur., 2019). Međutim, pokazalo se kako nema puno znanstvene podrške za pretpostavku da su navedeni čimbenici ključni u razvoju radikalizacije (Bhui i Jones, 2017). Prema tome u novijim se istraživanjima sve više okreće prema

individualnim i socijalnim čimbenicima za koje se pretpostavlja da su jedni od najsnažnijih pokretača radikalne ideologije kod pojedinca (Pisoiu i sur., 2020). S obzirom na činjenicu da je radikalizacija više socijalni proces (Crone, 2016), u nastavku će detaljnije biti objašnjeni određeni socijalni čimbenici (*negativni životni događaji, socijalna uključenost, moralna neutralizacija, agresivnost i opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost*) koji su u prethodnim analizama pokazali neke povezanosti s radikalizacijom, ekstremizmom i terorizmom, ali stupanj u kojem predviđaju podršku radikalizaciji još uvijek nije dovoljno istražen.

Negativni životni događaji

Radikalni se stavovi najčešće usvajaju u stanjima kada se pojedinac osjeća ranjivo i nemoćno (McCauley i Moskalenko, 2008). Do tog osjećaja ranjivosti i nemoći osoba može doći u situacijama kada prolazi kroz teža životna razdoblja. To su najčešće nepovoljni i negativni događaji s kojima se pojedinac suočava i mogu utjecati na njegovo psihičko i fizičko stanje. Posebice u slučajevima kada zahvaćaju važne životne ideale, ciljeve, stavove i situacije, mogu privremeno ili trajno otežavati normalno funkcioniranje osobe. Tako prema Trip i sur. (2019), oni životni događaji koji osobu onemogućavaju u ispunjavanju važnih životnih ciljeva mogu dovesti do usvajanja ekstremističke ideologije koja se, prema Borumu (2011), smatra jednom od posljedica procesa radikalizacije. Također, koliko će određen životni događaj imati utjecaja ovisi i o dobi osobe. Tome u prilog ide i činjenica da će rizični događaji u djetinjstvu i adolescenciji češće dovesti do problema u životu pojedinca koji posredno mogu razviti radikalni, teroristički način razmišljanja (Meloy i sur., 2014). Uz to, 80% osoba koje su se priključivale ekstremističkim grupama, tijekom djetinjstva je doživjelo neki oblik negativnog životnog događaja poput psihičkog ili seksualnog zlostavljanja, emocionalnog ili psihološkog zanemarivanja, odsustvo jednog ili oba roditelja (Simi i sur., 2016). Neki od preostalih negativnih događaja mogu biti i teška bolest, smrt bliskog člana obitelji ili prijatelja, problemi u obiteljskim, prijateljskim i romantičnim odnosima, financijska kriza, problemi sa zakonom, problemi u školi ili na fakultetu i sl. (Nivette i sur., 2017). Njihovom se pojavom može aktivirati osjećaj nesigurnosti i neizvjesnosti koji su najčešće popraćeni tjeskobom, depresivnošću ili ljutnjom, a u takvom stanju osoba može doživjeti i trenutak maksimalne ranjivosti u kojima se radikalna ideologija čini najboljim rješenjem za situaciju u kojoj se nalazi (Stephan i Stephan, 2000). Nadalje, prema teoriji transformativnog učenja Wilnera i Dubouloza (2011), nove se vrijednosti, interpretativne strukture i identitet najčešće pojavljuju u situacijama kada postojeći interpretativni obrasci nisu više sposobni reagirati na krize tj. transformativne okidače. U tom

slučaju, negativni životni događaji dovode do preispitivanja vlastitog društvenog položaja, budućih ambicija i socijalnih odnosa zbog čega su pojedinci podložni radikalnim uvjerenjima. To se pokazalo i u istraživanju Lützingera (2010) gdje su proučavanjem biografija sudionika uočili upravo takve transformativne okidače prije nego su se upustili u ekstremističko ponašanje. Suprotno tome, istraživanje Bhuija i sur. (2016) tvrdi da se ne mogu pronaći značajne veze između rizičnih životnih događaja i povećane podrške nasilnim prosvjedima ili terorističkim aktivnostima. No, s obzirom na to da su to većinom nalazi koji su dobiveni na uzorcima iz istočnih zemalja, s ili bez ekstremističke/terorističke prošlosti, od velikog će značaja biti provjeriti povezanost negativnih životnih događaja s podrškom radikalizaciji i na općoj populaciji.

Socijalna uključenost

Još od najranijih dana svog života, ljudi iskazuju potrebu za životom u grupi i društvenom prihvaćenošću. Tendiraju pripadati većoj grupi kako bi se osjećali zaštićenim i sigurnim što će im osigurati veće šanse za opstanak. Na tom putu psihosocijalnog razvoja i stvaranja identiteta, ljudi su skloni tražiti onu grupu s kojom se mogu identificirati i osjećati sigurno (Harari, 2011). Katkad, zbog raznih okolnosti, neki pojedinci u tome ne uspijevaju te samim time ne postižu osjećaj socijalne uključenosti u društvu. Socijalna se uključenost općenito odnosi na aktivno sudjelovanje u svim aspektima života, uključujući društveni i ekonomski svijet, koje može razviti poželjan status, važnost u društvu, smanjiti poteškoće prilagodbe i omogućiti stjecanje novih prilika za napretkom (Sayce, 2001). Oni koji su manje socijalno uključeni, bilo to na individualnoj ili grupnoj razini, najčešće su manje socijalno prihvaćeni, imaju manje adekvatnih socijalnih odnosa, te su podložni socijalnoj izolaciji (Secker i sur., 2009). Tako neki od razloga niske razine socijalne uključenosti bila bi nezaposlenost, neosposobljenost, niski prihodi, lošije zdravstveno stanje, visoke razine kriminaliteta, neadekvatni odnosi u obitelji (Social Exclusion Unit, 2001), manje prijateljskih veza, niži osjećaj osobne vrijednosti i pesimizam (Davidson i sur., 2001). Prema tome, pojedinac neće biti socijalno uključen ako u određenoj mjeri nije sposoban za adekvatna prijateljska iskustva, obavljanje korisnih i smislenih aktivnosti u društvu i optimističan obrazac razmišljanja. Upravo je to ono što osobe koje su sklone radikalnoj ideologiji često ne mogu postići, pa se može pretpostaviti da bi socijalna uključenost mogla biti negativno povezana s radikalizacijom. Naime, Meloy i Yakely (2014) otkrili su da rizični događaji ranog djetinjstva i adolescencije mogu dovesti do problema u stvaranju socijalnih odnosa. U tom slučaju dolazi i do gubitka osobnog osjećaja značaja u društvu kao i gubitka značenja temeljnih vrijednosti

što može rezultirati osjećajem uskraćenosti i narušene percepcije stvarnosti. Kako bi pokušali vratiti izgubljeni osjećaj značaja u društvu i socijalne uključenosti, pojedinac postaje sklon radikalnim i ekstremističkim idealima i ponašanju kako bi ga društvo počelo primjećivati (Kruglanski i sur., 2014). Tako će se pokušati istaknuti, dobiti socijalnu podršku od svojih istomišljenika, ali na ostatak društva će postići dodatni kontraefekt. Tome u prilog ide i činjenica da su pojedinci koji pripadaju određenoj ekstremističkoj grupi često još više socijalno izolirani što ih čini otuđenim, tako da se s vremenom i sami počinju percipirati zasebnim od ostatka društva koristeći izraze „*mi i oni*“ (Munton i sur., 2011). No, moguće je da pojedinci, koji ranije nisu bili socijalno uključeni i kreću se u krugovima svojih radikalnih istomišljenika, neće taj manjak socijalne uključenosti više percipirati kao problem, s obzirom na to da su pronašli socijalnu mrežu onih koji im po njihovim stavovima i uvjerenjima odgovaraju. Tako prema Helfstein (2012), mnogi radikali tek počinju stvarati društvene kontakte i razvijaju odnose sa svojim istomišljenicima nakon što započnu proces radikalizacije. Stoga, moguće je da manjak socijalne uključenosti može biti jedan od pokretača procesa radikalizacije, ali da kasnije prestaje biti toliko značajan u situacijama kada radikalni pojedinci postanu socijalno uključeni u krugu radikalnih istomišljenika.

Moralna neutralizacija

Ljudi su jedina bića koja imaju kapacitete za shvaćanje i ponašanje prema etičkim i moralnim načelima. Moralne vrijednosti poznatije su kao skup normi i običaja koje se s društva prenosi na pojedinca te predstavljaju najispravniji način djelovanja. Tako je pojedincu olakšano razlikovanje ispravnog od pogrešnog kao i dobra od lošeg (Väyrynen, 2009). Ponašanje prema moralnim načelima opće je prihvaćeno i poželjno u društvu te većina ljudi tome teži. Međutim, u određenim se situacijama etička i moralna načela znaju prekršiti, te umjesto ispravnog i dobrog čini se ono što je pogrešno i loše. U takvim su slučajevima ljudi sposobni svoje moralne vrijednosti kompromitirati i prilagoditi novim interesima i situaciji u kojoj se nalaze kako bi postigli osjećaj psihološkog olakšanja za svoje ponašanje. Mentalno su fleksibilni imati kontradiktorna uvjerenja i skloni moralnom dualizmu. Moralni se dualizam oslanja na činjenicu da je razlika između ispravnog i pogrešnog jednoznačna, podupiru se ekstremni stavovi i opravdava se korištenje nasilja kao sredstva za ponovno uspostavljanje ravnoteže između dobra i zla (Bronner, 2016; prema Decety i sur., 2017). Uspostavljanje ravnoteže može se nazvati moralno neutraliziranje koje se odnosi na moralno opravdavanje, premještanje odgovornosti, minimiziranje štetnih posljedica vlastitog ponašanja, pripisivanje krivnje žrtvama i dehumanizaciju žrtava kako bi se opravdali za stavove i ponašanje koja inače nisu u skladu sa

standardima i vrijednostima društva. Takvo opravdavanje često se može primijetiti u ekstremističkoj i terorističkoj retorici, ali za neke ekstremiste nije do kraja razjašnjeno jesu li njihove moralne vrijednosti nestale ili su zamijenjene za nove, sukladne njihovim trenutnim pogledima na svijet (Bandura, 2004). Naime, ljudski mozak funkcionira tako da način razmišljanja osobe oblikuje njezine ideje i uvjerenja, ali i ideje i uvjerenja na koje se oslanja oblikuje njezin način razmišljanja (Jakovljević i sur., 2019). Poznato je kako radikalizacija uključuje promjenu osjećaja, uvjerenja, stavova i ponašanja pojedinca u smjeru koji se više opravdava međugrupno nasilje i zahtjeva žrtvu prilikom obrane svoje grupe (McCauley i Moskalenko, 2017), a kako ekstremni pogledi zahtijevaju bezuvjetno podržavanje tih novih vrijednosti i ponašanja, radikalni im pojedinci s vremenom postanu podređeni. To je jedan od glavnih razloga zašto su radikalisti i ekstremisti spremni žrtvovati stvari koje su nekada smatrali važnima (npr. obitelj, karijera, prijatelji, sloboda) ili čak nevine živote kako bi njihovo ponašanje išlo u prilog novim idealima (Bronner, 2016; prema Decety i sur., 2017). Također, kako bi se razvili radikalni i ekstremistički stavovi, osoba mora proći kroz niz psiholoških procesa. Oni su karakterizirani kao „kognitivno otvaranje“, a odnosi se na proces koji se javlja u kritičnom razdoblju tijekom života u kojem se preispituju prethodno održavani stavovi, vrijednosti i uvjerenja. Ako oni više nisu sukladni njihovom trenutnom situacijom, spremni su ih promijeniti u one koji im više odgovaraju. Tako osoba mijenja način razmišljanja koji mu omogućuje lakšu prilagodbu novom sklopu usvojenih stavova, vrijednosti i uvjerenja, te takav način izlaganja ekstremističkim pogledima brži je put do radikalizacije (Munton i sur. 2011). U prilog tome ide i činjenica da mijenjanje moralnih procesa mogu predstavljati značajan dio procesa radikalizacije (Koomen i van der Pligt, 2015) što se potvrdilo i u longitudinalnom istraživanju Nivettea i sur. (2017) gdje se dobila visoka pozitivna povezanost između moralnog opravdavanja/neutralizacije i ekstremističkih stavova sa sklonošću nasilju.

Agresivnost

Agresija se odnosi na društvenu interakciju s namjerom nanošenja štete drugom pojedincu. Može biti otvorena ili prikrivena te se pojaviti reaktivno ili bez provokacije. Tako postoje dva načina klasifikacije: *izravan i neizravan*. Izravnu klasifikaciju karakterizira fizičko i verbalno ponašanje s ciljem nanošenja štete drugoj osobi, a neizravnu ponašanje koje je karakterizirano namjerom nanošenja štete osobnim ili grupnim društvenim odnosima. Nju mogu potaknuti različiti čimbenici kao što su npr. frustracija zbog nedostižnih ciljeva, percepcija prijetnje, osjećaj nepoštivanja i/ili nesigurnosti, potreba za moći, strah, ljutnja, stres, osjećaj zadovoljstva postignut agresivnim činom i sl. (Aničić, 1995). Naime, ovaj bi se koncept

mogao uklopiti u priču o radikalizaciji jer osobe tendiraju agresivnom ponašanju u slučajevima kada ne vide uspješniji način izlaska iz situacije ili zbog preplavljenosti emocija nisu spremni kognitivno rezonirati, isto kao što se i radikalnim idealima najčešće podliježe u situacijama kada osoba nema adekvatnija rješenja. Tome u prilog ide i činjenica da je percipiranje prijetnje jedan od važnijih psiholoških elementa koji vodi do procesa radikalizacije. Percipiranje prijetnje može dovesti do osjećaja straha, ljutnje i agresije koji potiču želju za bijegom iz trenutne situacije (Koomen i van der Pligt, 2015). S obzirom na to da je određena situacija, objekt ili osoba percipirana kao prijetnja, to osobi opravdava sklonost agresivnim obrascima ponašanja (Borum, 2003). Istraživanje Gøtzsche-Astrupa (2018) pokazalo je da agresivno ponašanje koje je potaknuto zbog određene traume, kroničnog stresa, manjka socijalizacije i adekvatnih oblika roditeljstva jedan od glavnih čimbenika nasilne radikalizacije kod adolescenata. Također, pokazala se i povezanost s religijsko-političkom agresijom 14-godišnjih dječaka koji su osjećali nepravdu zbog toga što su im članovi obitelji bili ranjeni ili ubijeni od strane Izraelske vojske (Victoroff, 2010). No, unatoč tome što postoji bliska povezanost između obične i nasilne radikalizacije, ova dva fenomena ne moraju nužno ići jedan s drugim. Pojedinci i grupe mogu biti skloni radikalnim i ekstremističkim idejama bez potrebe da razviju agresivne taktike, dok za sklonost agresivnom ponašanju nije nužno da bude zasnovano na pridržavanju radikalnih stavova i uvjerenja (Krstić, 2018). Uz to, prethodna su istraživanja kod ispitivanja povezanosti agresivnosti i radikalizacije većinom uključivala segmente nasilne radikalizacije i terorizma ili su se bazirala samo na religijsko-političku agresiju. Stoga, potrebno je provjeriti u kakvom su odnosu podrška radikalnoj ideologiji i agresivno ponašanje, s obzirom na to da je podrška više na kognitivnoj, a agresija na bihevioralnoj razini.

Osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost

Osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost psihološko je stanje u kojem se pojedinac osjeća bespomoćno u situaciji u kojoj se trenutno nalazi, te nije siguran u vlastite afinitete i mogućnosti pomoću kojih se treba suočiti s bližom ili daljom budućnosti. On se najčešće pojavljuje u situacijama neizvjesnosti u vezi vlastitih ideala, ciljeva, sposobnosti i odnosa i može dovesti osobu u stanje očaja. Često zna biti popraćen sa stresom, tjeskobom i anksioznosti koji još više otežavaju pronalazak rješenja i izlazak iz situacije (Van den Bos, 2009). S obzirom na to da ih to čini nesigurnima, pojedinci koji se nađu u takvim situacijama, skloniji su ekstremnim i radikalnim stavovima i uvjerenjima (Hogg i sur., 2010). Naime, opći sjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost s rizičnim događajima potiču pojedinca da postane više oprezan (Murray i sur., 2005; prema Van den Bos, 2009), a upravo ta povećana

opreznost može potaknuti ekstremnije i radikalnije prosudbe o pravednosti situacije u kojoj se nalazi (Van den Bos i sur., 2005). To su potvrdili i Grant i Hogg (2012) jer se pokazalo da se prilikom induciranog osjećaja osobne nesigurnosti javljaju češće identifikacije s radikalnim grupama i vlastitim nacionalnim identitetom. Takvi slučajevi često znaju biti prisutni kod adolescenata i mladih odraslih osoba koje još nemaju jasnu sliku o sebi, te se nalaze u neizvjesnom životnom razdoblju. Kako bi to nadomjestili, znaju se identificirati s grupom pokušavajući tako pronaći smjer u kojem trebaju ići u životu. Dakle, u situacijama kada se osjećaju nesigurno u sebe i svoj identitet, tendiraju vezanju za grupe članova koji su u istoj poziciji kao i oni. Zbog toga se ponekad pozivaju na pojmove kao što su nacija, religija, duhovna skupina i spremni su se žrtvovati, učiniti nerazumne stvari u njihovo ime, bez prethodnog ispitivanja i kritičkog razmišljanja (Harari, 2011). Ekstremističke i radikalne grupe ne samo da pružaju svojim članovima zadovoljstvo u smislu individualne želje za pripadanjem, utjecajem, razumijevanjem, samopoštovanjem i povjerenjem, one također pružaju olakšanje u osobnim nesigurnostima oko budućnosti i egzistencije pripisujući ih kolektivnim iskustvima nepravde (Böckler i Zick, 2015; prema Pisiou i sur., 2020). Stoga, može se pretpostaviti da i opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost također može biti jedan od potencijalnih rizičnih čimbenika za razvoj radikalnih stavova.

Odnos mentalnog zdravlja, socijalnih čimbenika i radikalizacije

Mentalno se zdravlje, prema svjetskoj zdravstvenoj organizaciji, definira kao stanje dobrobiti u kojem osoba maksimalno realizira svoje potencijale, sposobna je nositi se sa svakodnevnim životnim stresovima, može adekvatno obavljati svoje obaveze, te može pridonositi svojoj okolini (World Health Organisation, 2004). S problemima mentalnog zdravlja danas se susreće velik broj adolescenata i mladih. Tome u prilog ide i činjenica da svaki sedmi adolescent u svijetu, u dobi od 10 do 19 godina živi s dijagnosticiranim mentalnim poremećajem što čini 13,2%, u Europi je to 16,3%, a u Hrvatskoj 11,5% (Keeley, 2021). Stoga, narušeno mentalno zdravlje globalni je problem među mladima diljem svijeta, a samo četvrtina onih koji su pogođeni ovim problemom prima neki oblik liječenja (Corner i Gill, 2015).

Problemi mentalnog zdravlja na neki su se način već pokazali povezanim s ekstremističkim i terorističkim ponašanjem, a novija istraživanja naglašavaju da problemi mentalnog zdravlja nisu oni koji determiniraju tko će se angažirati u nasilnički ekstremizam već da samo povećavaju rizik upuštanja u ekstremističko ponašanje (National Academies of Sciences, Engineering and Medicine, 2017). Tako se oni, u kombinaciji s ostalim socijalnim i individualnim čimbenicima, smatraju potencijalnim rizičnim čimbenikom za razvijanje procesa

radikalizacije. Jedni od najučestalijih problema mentalnog zdravlja su anksioznost i depresivnost. Raniji nalazi pokazuju da osobe koje imaju više razine anksioznosti (Abdulrahim i sur., 2012; Rousseau i sur., 2015; Gøtzsche-Astrup 2018) i depresivnosti (Merari i sur., 2009; Abdulrahim i sur., 2012; Rousseau i sur., 2015; Bhui i sur., 2016) iskazuju i više ekstremističkog i radikalnog ponašanja. Međutim, neka istraživanja tvrde suprotno i nisu pronađene značajne povezanosti između anksioznosti i depresivnosti s radikalnim uvjerenjima i ponašanjem (Victoroff i sur., 2010; Bhui i sur., 2014). S obzirom na to da su rezultati o ovom problemu kontradiktorni, u obzir se trebaju uzeti sljedeće stvari. Prvo, većina tih istraživanja nastala su na uzorcima nereprezentativnih populacija za koje su s vremenom stvorene predrasude da su skloni radikalnom ponašanju (npr. pojedinci muslimanske vjeroispovijesti, osobe iz istočnih zemalja, osobe s kriminalnom prošlosti i sl.). Drugo, jedni su ispitivali podršku radikalizaciji, drugi nasilnu radikalizaciju, treći terorizam, a poznato je da ta tri fenomena nisu isti i ne moraju ići jedan s drugim (Doosje i sur., 2016). Treće, u većini se slučajeva, prisutnost simptoma anksioznosti i depresivnosti ispitivala kod terorista koji samostalno djeluju (eng. *lone-actor terrorists*), a istraživanje Cornera i sur. (2016) pokazalo je da su simptomi anksioznosti i depresivnosti više zastupljeni kod opće populacije, dok je kod samostalnih terorista veća prevalencija shizofrenije, sumanutog poremećaja i poremećaja sa spektra autizma. To su godinu kasnije potvrdili i Gill i Corner (2017) gdje teroristi također nisu iskazivali više anksioznih i depresivnih simptoma u odnosu na opću populaciju. Stoga, bilo bi poželjno kada bi se prilikom ispitivanja povezanosti procesa radikalizacije s problemima mentalnog zdravlja (anksioznosti i depresivnosti) više usmjerilo na opću populaciju. Tako bi se provjerilo koliko se fenomen radikalizacije može generalizirati, a i pomoću javnozdravstvenog pristupa, koji bi se usmjerio na probleme mentalnog zdravlja, bi se mogle osmisliti korisne intervencije za smanjenje zastupljenosti radikalnih ideologija i ponašanja.

Nadalje, simptomi anksioznosti i depresivnosti povezani su i s raznim socijalnim čimbenicima, pa tako i s negativnim životnim događajima, socijalnom uključenosti, moralnim neutraliziranjem, agresijom i općim osjećajem nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost. Naime, poznato je da osobe koje imaju više problema u području mentalnog zdravlja će biti više nesigurni su u sebe, imati manje adekvatnih socijalnih odnosa, manje uključeni u društvo i više socijalno izolirani i diskriminirani (Kinderman i sur., 2015). Takvi nepovoljni socijalni čimbenici čine mlade osobe ranjivim na radikalne utjecaje i ideologije (Atran, 2003) koji im pružaju snažan osjećaj pripadnosti i odanosti, podižu samopoštovanje i tako pokušavaju nadomjestiti ono što su ranije nisu imali (McCauley i Moskalenko, 2008). Također, agresivno

ponašanje i moralno neutraliziranje mogu biti obrambeni mehanizam za suočavanje s problemima mentalnog zdravlja, pa pojedinci koji koriste agresivne obrasce ponašanja i skloniji su moralnom neutraliziranju, često imaju i više razine anksioznosti i depresivnosti (Mills i sur., 2002). Stoga je moguće da su zbog problema mentalnog zdravlja pojedinci koji proživljavaju više negativnih životnih događaja, nesigurni u sebe i svoju budućnost, manje socijalno uključeni, te više moralno neutraliziraju i koriste agresivne obrasce ponašanja skloniji radikalnim uvjerenjima i ideologijama. Novija istraživanja nisu još išla u tom smjeru, no za osobe koje imaju više negativnih događaja tijekom života se pokazalo da su zbog depresivnih simptoma više skloniji nasilnoj radikalizaciji (Bhui i sur., 2016). Prema tome, u ovom će se istraživanju detaljnije provjeriti i ove mogućnosti.

Cilj istraživanja

Cilj ovog istraživanja je ispitati odnos određenih socijalnih čimbenika (negativni životni događaji, socijalna uključenost, moralna neutralizacija, agresivnost i opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost), radikalizacije i problema mentalnog zdravlja kod adolescenata i mladih odraslih osoba na području Republike Hrvatske.

Problemi i hipoteze

U nastavku su prezentirani problemi istraživanja na temelju kojih su postavljene hipoteze.

P1: Ispitati značajnost i smjer povezanosti između socijalnih čimbenika (negativni životni događaji, socijalna uključenost, moralna neutralizacija, agresivnost i opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost), problema mentalnog zdravlja i radikalizacije kod adolescenata i mladih na području RH.

H1a: Negativni životni događaji, moralna neutralizacija, agresija i opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost bit će pozitivno, a socijalna uključenost negativno povezani s radikalizacijom.

H1b: Simptomi depresivnosti i anksioznosti bit će pozitivno povezani s radikalizacijom.

P2: Provjeriti predviđaju li socijalni čimbenici (negativni životni događaji, socijalna uključenost, moralna neutralizacija, agresivnost i opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost) radikalizaciju.

H2: Negativni životni događaji, moralna neutralizacija, agresija i opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost bit će pozitivni, a socijalna uključenost negativni prediktori radikalizacije.

P3: Provjeriti medijatorsku ulogu problema mentalnog zdravlja u odnosu između socijalnih čimbenika i radikalizacije kod adolescenata i mladih na području RH.

H3: Pretpostavlja se da će simptomi depresivnosti i anksioznosti posredovati u odnosu između socijalnih čimbenika i radikalizacije.

Metoda

Sudionici

U istraživanju je sudjelovalo ukupno 215 sudionika od čega je 157 (74%) ženskog, a 56 (26%) muškog roda. Sudionici su adolescenti i mlade odrasle osobe od 18 do 40 godina s područja RH, a prema radnom statusu je 4 učenika (1,9%), 104 studenata (N= 48,4%), 20 nezaposlenih (9,3%) i 86 zaposlenih osoba (40%). Prosječna dob ispitanika iznosi 26 godina (M= 26.44, SD= 6.49).

Instrumenti

Sudionici su dali podatke o rodu i dobi te su ispunjavali sljedeće upitnike:

Skala Podrške radikalizaciji (Sympathies for Radicalisation - SyfoR; Bhui i sur., 2014). SyfoR mjeri stupanj podrške ili osude sudionika prema različitim oblicima protesta koji uključuju različite stupnjeve nasilja (npr. korištenje bombi ili oružja u borbi protiv nepravde). Zadatak sudionika je da, na skali od 7 stupnjeva (od 1 = potpuno osuđujem do 7 = potpuno podržavam) procijene razinu svoje podrške prema pojedinim ponašanjima. Sudionici također imaju opciju zaokružiti broj 0 = odbijam odgovoriti. Viši rezultat na skali upućuje na veću podršku nasilnoj radikalizaciji. Originalno je razvijen za britansku populaciju i mjeri 4 faktora (16 čestica); podrška/osuda za nasilne proteste i terorizam, podrška/osuda za obrambeno nasilje, podrška/osuda za borbu protiv britanskih trupa u Afganistanu i Iraku, podrška/osuda za vanjsku politiku slanja britanskih trupa u Afganistan i Irak (obrnuto bodovanje). S obzirom na to da su zadnja dva faktora relevantna samo za britanski kontekst, kasnija istraživanja koristila su samo prva dva faktora kao mjeru radikalizacije (Rousseau i sur., 2019), te će se tako koristiti i u ovom istraživanju. Takva mjera pokazuje dobru pouzdanost tipa unutarne konzistencije od $\alpha = .86$ (Rousseau i sur., 2019). Upitnik (dva faktora; podrška/osuda za nasilne proteste i terorizam i podrška/osuda za obrambeno nasilje) preveden je od strane dva nezavisna prevoditelja, te je

konačna verzija nastala usuglašavanjem prijevoda. Pouzdanost tipa unutarnje konzistencije u ovom istraživanju iznosila je $\alpha = .89$.

Skala depresivnosti, anksioznosti i stresa (DASS-21; eng. *Depression, Anxiety and Stress Scale*; Lovibond i Lovibond, 1995, prijevod Jakšić i sur., 2013). Skala depresivnosti, anksioznosti i stresa sastoji se od 21 čestice, od kojih po 7 čestica mjeri simptome depresivnosti, anksioznosti i stresa. Zadatak sudionika jest procijeniti koliko se određena tvrdnja odnosila na njih u proteklih tjedan dana od 0 („uopće se ne odnosi na mene/nikada se nisam tako osjećao/la“) do 3 („U potpunosti se odnosi na mene/većinu vremena sam se tako osjećao/la“). Ukupan rezultat dobiva se zbrajanjem odgovora na čestice pojedinih subskala, a viši rezultat znači veću zastupljenost depresivnih simptoma, anksioznih simptoma te onih povezanih sa stresom. Skala ima dobru pouzdanost s koeficijentima pouzdanosti (Cronbach alfa) na hrvatskom uzorku: .88 za depresivnost, .82 za anksioznost i .86 za subskalu stres, te .93 za cijelu skalu (Kavelj, 2013). Za potrebe ovog istraživanja koristile su se samo subskale depresivnosti i anksioznosti. U ovom istraživanju pouzdanost tipa unutarnje konzistencije za ukupnu mjeru iznosila je $\alpha = .86$.

Skala životnih događaja (Life events scale; Nivette i sur., 2017). Skala obuhvaća 7 negativnih životnih događaja, te jednu česticu "drugi veliki događaj koji vam je bio stresan, a nije gore naveden". Sudionici trebaju označiti je li im se svaki navedeni događaj dogodio unazad dvije godine. Ukupni rezultat se računa zbrajanjem broja negativnih događaja koje su sudionici označili da im se dogodio u zadnje dvije godine.

Skala socijalne uključenosti (Social Inclusion Scale, SIS; Secker i sur., 2009; prijevod Ćorluka i sur., 2019). SIS se sastoji od 18 čestica koje mjere 3 faktora; socijalna izolacija, socijalni odnosi i socijalna prihvaćenost. Zadatak sudionika je procijeniti koliko je svaka tvrdnja točna za njega/nju, unazad mjesec dana, na skali od 4 stupnja (1 - uopće nije točno do 4 - u potpunosti je točno). Ukupni rezultat na svakoj subskali računa se zbrajanjem odgovora sudionika, pri čemu viši rezultati ukazuju na veću socijalnu izolaciju, kvalitetnije socijalne odnose i bolju socijalnu prihvaćenost. Rekodiranjem čestica na subskali socijalne izolacije, može se izračunati ukupni rezultat socijalne uključenosti. Koeficijenti pouzdanosti tipa Chronbach alfa kreću se od .70 do .80 (Ćorluka i sur., 2019; Wilson i Secker, 2015). U ovom istraživanju pouzdanost tipa unutarnje konzistencije za cijeli upitnik iznosila je $\alpha = .84$, subskalu socijalne izolacije $\alpha = .73$, subskalu socijalnih odnosa $\alpha = .71$ i subskalu socijalne prihvaćenosti $\alpha = .81$.

Skala moralne neutralizacije (Moral neutralization scale; Ribeaud i Eisner, 2010).

Skala se sastoji od 16 čestica koje mjere 4 faktora; kognitivno restrukturiranje (sklonost opravdavanja nepoželjnih ponašanja), negativni učinak (sklonost umanjivanja posljedica nepoželjnog ponašanja), žrtva (sklonost pripisivanja krivnje žrtvi) i pretpostavljanje najgoreg (negativno viđenje drugih). Zadatak sudionika je procijeniti svoje slaganje s pojedinim tvrdnjama na skali od 4 stupnja (od 1 - uopće se ne slažem do 4 - u potpunosti se slažem). Ukupni rezultat, na pojedinim subskalama ili cijeloj skali, računa se zbrajanjem odgovora sudionika, gdje viši rezultat ukazuje na veću sklonost moralnom neutraliziranju. Skala ima zadovoljavajuću pouzdanost tipa unutarnje konzistencije od $\alpha = .76$. Skala je prevedena od strane dva nezavisna prevoditelja, te je konačna verzija nastala usuglašavanjem prijevoda. Pouzdanost tipa unutarnje konzistencije u ovom istraživanju iznosila je $\alpha = .85$.

Kratka verzija Buss-Perryevog upitnika agresivnosti (Buss-Perry Aggression Questionnaire- Short form; BPAQ-SF, Diamond i Magaletta, 2006). BPAQ-SF je skraćena verzija Buss-Perryevog upitnika agresivnosti (Buss i Perry, 1992). Sastoji se od 12 čestica koje mjere 4 faktora; ljutnja, hostilnost, verbalna i fizička agresija. Zadatak sudionika je procijeniti koliko su pojedine čestice točne za njega na skali od 5 stupnjeva (1 - Uopće nije točno za mene 5 - U potpunosti je točno za mene). Ukupni rezultat računa se zbrajanjem odgovora sudionika na pojedinim subskalama ili cijelom upitniku, gdje viši rezultat ukazuje na višu agresivnost. Koeficijenti pouzdanosti tipa Chronbach alfa kreću se od .75 do .78 (Diamond i Magaletta, 2006). Skala je prevedena od strane dva nezavisna prevoditelja, te je konačna verzija nastala usuglašavanjem prijevoda. Pouzdanost tipa unutarnje konzistencije u ovom istraživanju iznosila je $\alpha = .83$.

Te na kraju, **opći osjećaj nesigurnosti vezano uz vlastitu egzistenciju i budućnost** ispitaio se pomoću dva pitanja osmišljena za potrebe ovog istraživanja. Ispitanici trebaju odgovoriti koliko je svaka tvrdnja točna za njih unazad dva mjeseca na skali od 5 stupnjeva (1 - uopće nije točno za mene do 5 - u potpunosti je točno za mene). Čestice su sljedeće: "Osjećao/la sam se nesigurno u vezi vlastite egzistencije (materijalne)" i "Osjećao/la sam se nesigurno vezano uz svoju budućnost". Pouzdanost tipa unutarnje konzistencije u ovom istraživanju iznosila je $\alpha = .72$.

Postupak

Prije početka istraživanja, ono je odobreno od strane Etičkog povjerenstva Filozofskog fakulteta u Osijeku. Istraživanje se provelo online putem objava na društvenim mrežama pomoću Google online aplikacije za prikupljanje podataka. U uvodnoj uputi sudionicima je bila

ukratko prezentirana svrha istraživanja s naglaskom na dobrovoljnost i anonimnost sudjelovanja, kao i mogućnost odustanka u bilo kojem trenutku rješavanja. Također, sudionici su pritiskom na tipku „*dalje*“ dali privolu za sudjelovanjem u istraživanju. U uputi je bilo navedeno i da se traže isključivo ispitanici koji su državljani RH u dobi od 18 do 40 godina. Na kraju istraživanja (nakon pritiska na tipku "*pošalji*") sudionicima je bila prikazana poveznica na Internet stranicu na kojoj mogu pronaći psihološku pomoć u blizini mjesta stanovanja, kao i poveznice na korisne sadržaje o osnaživanju samopoštovanja i suočavanju sa stresom.

Rezultati

Prije same analize podataka, provjerilo se je li uopće opravdano koristiti parametrijske postupke. Tako su za provjeru normalnosti distribucije rezultata korišteni Kolmogorov-Smirnovljevi testovi. Kolmogorov-Smirnovljevim test upućuje na to da distribucije rezultata na svim korištenim upitnicima značajno odstupaju od normalne ($p < .01$) što je i vidljivo u Tablici 1.

Tablica 1.

Rezultati Kolmogorov-Smirnovljevog testa za korištene upitnike (N=215).

	K-S	Df	P
Podrška radikalizaciji	.132	215	.000
Mentalno zdravlje	.141	215	.000
Negativni životni događaji	.073	215	.007
Socijalna uključenost	.073	215	.007
Moralna neutralizacija	.164	215	.000
Agresivnost	.098	215	.000
Opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost	.110	215	.000

* $p \leq .05$; ** $p < .01$

No, mnogi autori tvrde da je ovakva mjera normalnosti distribucije prestroga te da pokazuje značajnost čak i kod najmanjih odstupanja (Field, 2013). U tom je slučaju normalnost distribucije provjerena i pomoću koeficijenta asimetričnosti i zakrivljenosti. Tako rezultati na skalama podrške radikalizaciji, problema mentalnog zdravlja, negativnih životnih događaja, moralne neutralizacije, agresivnosti i općeg osjećaja nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost ukazuju na pozitivno asimetričnu (koeficijenti asimetričnosti u rasponu od 0.293 do

1.601), dok na skali socijalne uključenosti upućuju na negativno asimetričnu distribuciju (indeks asimetričnosti je -0.406). Nadalje, koeficijenti zakrivljenosti većinom ukazuju na izduženu distribuciju (indeksi zakrivljenosti u rasponu od 0.181 do 2.996) s iznimkom upitnika socijalne uključenosti i općeg osjećaja nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost koji ukazuju na spljoštenost distribucije (s indeksom zakrivljenosti od -0.129 za prvu i -0.921 za drugu skalu). Stoga se rezultati na korištenim upitnicima ipak mogu smatrati normalno raspodijeljenim jer prema Klineu (2010), indeksi asimetričnosti i zakrivljenosti ovih skala spadaju u raspon apsolutnih vrijednosti normalno raspoređenih distribucija (apsolutne vrijednosti koeficijenta asimetričnosti niže od 3, a koeficijenta zakrivljenosti niže od 8). Prema tome, navedeni koeficijenti pokazuju da se distribucije svih korištenih upitnika mogu smatrati normalnima, te ih je opravdano koristiti u daljnjoj obradi podataka.

Deskriptivna statistika

Prije daljnje statističke analize, izračunale su se i aritmetičke sredine, standardne devijacije, minimumi i maksimumi kao i mogući raspon rezultata svih korištenih upitnika na ukupnom uzorku, a te vrijednosti prikazane su u Tablici 2.

Tablica 2.

Deskriptivni podaci svih korištenih varijabli

	Varijable	M	SD	Min.	Max.	Mogući raspon
Ukupno	Podrška radikalizaciji	22.05	11.45	3	70	0-70
	Mentalno zdravlje	22.04	6.76	14	45	14-56
	Negativni životni događaji	2.11	1.62	0	8	0-8
	Socijalna izolacija	16.2	2.99	7	20	5-20
	Socijalni odnosi	14.4	3.43	7	20	7-35
	Socijalna prihvaćenost	13.40	2.56	5	16	5-20
	Moralna neutralizacija	24.5	6.48	16	50	16-64
	Agresivnost	26.2	8.45	12	55	12-60
	Opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost	5.28	2.43	2	10	2-10

Povezanost između socijalnih čimbenika, problema mentalnog zdravlja i radikalizacije

U Tablici 3. prikazane su provjerene povezanosti između upitnika podrške radikalizaciji, problema mentalnog zdravlja, negativnih životnih događaja, socijalne uključenosti, moralne neutralizacije, agresivnosti i općeg osjećaja nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost.

Tablica 3.

Interkorelacije svih varijabli u istraživanju

Varijabla	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1. Spol	-	.11	.26**	-.05	.03	-.19**	.06	-.23**	.40**	.08	-.13
2. Dob		-	.01	.02	.08	-.05	.11	-.03	.20**	.06	.02
3. Podrška radikalizaciji			-	.19**	-.05	-.13	-.03	-.15*	.42**	.20**	.16*
4. Mentalno zdravlje				-	.22**	-.44**	-.34**	-.30**	.06	.38**	.44**
5. Negativni životni događaji					-	-.19**	-.07	-.22**	.07	.36**	.33**
6. Socijalna izolacija						-	.48**	.54**	-.14*	-.34**	-.21**
7. Socijalni odnosi							-	.31**	.03	-.15*	-.20**
8. Socijalna prihvaćenost								-	-.23**	-.23**	-.16*
9. Moralna neutralizacija									-	.37**	-.03
10. Agresivnost										-	.30**
11. Opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost											-

* $p \leq .05$; ** $p < .01$

Iz Tablice 3. vidljivo je kako su povezanosti socijalnih čimbenika i radikalizacije uglavnom slabije, ali značajne i pozitivne, dok negativni životni događaji, socijalna izolacija i socijalni odnosi nisu pokazali statističku značajnu povezanost s radikalizacijom. Uz to, može se primijetiti kako niti jedan socijalni čimbenik, osim agresivnosti, ne korelira s moralnom neutralizacijom. Ovaj nalaz može potencijalno ukazivati na to da dobivena nezavisnost moralne neutralizacije u odnosu na ostale potencijalne prediktore radikalizacije će možda u većoj mjeri pridonijeti objašnjenju varijance kriterija u odnosu na ostale čimbenike. Tome u prilog ide i činjenica da moralna neutralizacija u najvećoj mjeri korelira s radikalizacijom ($r = 0.42$, $p < .01$). No, ta će se pretpostavka tek u idućim koracima provjeriti pomoću statističkog postupka hijerarhijske regresijske analize.

S obzirom na navedeno i prvi problem ovog istraživanja, Hipoteza 1a, koja glasi da će negativni životni događaji, socijalna uključenost, moralna neutralizacija, agresija i opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost, se djelomično prihvaća.

Nadalje, u Tablici 3. također se može vidjeti kako su problemi mentalnog zdravlja pozitivno značajno povezani s radikalizacijom, te se tako Hipoteza 1b, koja glasi da će simptomi depresije i anksioznosti biti pozitivno povezani s radikalizacijom, potvrđuje.

Doprinos pojedinih socijalnih čimbenika u objašnjenju varijance radikalizacije

Pomoću hijerarhijske regresijske analize željelo se ispitati koliko pojedini socijalni čimbenici koji su povezani s radikalizacijom (*socijalna prihvaćenost, moralna neutralizacija, agresivnost i opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost*) doprinose objašnjenju varijance radikalizacije kada se kontrolira učinak demografskih varijabli (spol i dob). Spol i dob stavljeni su u prvi korak analize, socijalna prihvaćenost, moralna neutralizacija, agresivnost i opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu budućnost i egzistenciju u drugi, a podrška radikalizaciji kao kriterij.

Hijerarhijska regresijska analiza (vidi Tablicu 4) ukazuje na to da su uz kontrolu spola i dobi moralna neutralizacija i opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost jedini prediktori radikalizacije. Tako ovaj set varijabli u drugom koraku objašnjava 23% varijance radikalizacije ($p < .01$). Međutim, možemo primijetiti kako je spol u prvom koraku prediktor radikalizacije, a u drugom prestaje biti prediktorom. To može ukazivati na postojanje medijacijskog efekta nekog od uključenih socijalnih čimbenika na spol. Kako bi se utvrdilo postojanje efekta medijacije, potrebno je provjeriti četiri sljedeća koraka: Prvo, da prediktor (spol) statistički značajno predviđa kriterij (radikalizacija) što je potvrđeno u prvom koraku regresijske analize. Drugo, da prediktor (spol) statistički značajno predviđa potencijalni medijator. Kako bi se to provjerilo, napravljene su zasebne regresijske analize te je utvrđeno da spol statistički značajno predviđa moralnu neutralizaciju ($\beta = .40, p < .01$), tako da su muškarci skloniji moralnom neutraliziranju u odnosu na žene. Nadalje, treći uvjet je da potencijalni medijator statistički značajno predviđa kriterij (radikalizaciju) nakon kontrole učinka prediktora (spola), što u ovom primjeru je slučaj (vidi Tablicu 4). Te četvrto, da nakon uvođenja medijatora učinak prediktora bude smanjen ili prestane biti značajan (Baron i Kenny, 1986). Budući da su svi uvjeti zadovoljeni te da je spol prestao biti značajan prediktor radikalizacije nakon uvođenja moralne neutralizacije, može se zaključiti kako je došlo do potpune medijacije moralne neutralizacije u odnosu između spola i radikalizacije. Ovakav nalaz upućuje na činjenicu da su muškarci skloniji radikalizaciji jer pokazuju više moralnog neutraliziranja u odnosu na žene.

Stoga se Hipoteza 2, koja glasi da će negativni životni događaji, moralna neutralizacija, agresija i opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost biti pozitivni, a socijalna uključenost negativni prediktori radikalizacije, djelomično potvrđuje.

Tablica 4.

Rezultati hijerarhijske regresijske analize s kriterijem Podrške radikalizaciji

Korak	Prediktori	β	R	R ²	F
1.	Spol	.26**	.26	.07	7.41**
	Dob	-.02			
2.	Spol	.13	.48	.23	11**
	Dob	-.08			
	Socijalna prihvaćenost	-.004			
	Moralna neutralizacija	.40**			
	Agresivnost	-.02			
	Opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost	.20**			
3.	Spol	.14*	.49	.24	2.8
	Dob	-.08			
	Socijalna prihvaćenost	.02			
	Moralna neutralizacija	.40**			
	Agresivnost	-.05			
	Opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost	.16*			
	Mentalno zdravlje	.12			

Uloga problema mentalnog zdravlja u odnosu između socijalnih čimbenika i radikalizacije

Konačno, htjelo se ispitati posreduju li problemi mentalnog zdravlja u odnosu između socijalnih čimbenika (*socijalna prihvaćenost, moralna neutralizacija, agresivnost i opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost*) i radikalizacije. To se provjerilo dodavanjem problema mentalnog zdravlja u treći korak hijerarhijske regresijske analize, nakon socijalnih čimbenika. Tako su rezultati (vidi Tablicu 4) pokazali su kako dodavanje problema mentalnog zdravlja (simptomi depresije i anksioznosti), ne pridonosi značajno objašnjenju varijance radikalizacije (24%, $p > .05$) niti mijenja odnos između uključenih socijalnih čimbenika i kriterija. Dakle dodavanjem problema mentalnog zdravlja u regresijsku analizu, moralna neutralizacija i opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost i dalje su jedini

značajni prediktori radikalizacije. Međutim, može se primijetiti kako je spol bio značajan prediktor u prvom bloku, u drugom prestaje biti (zbog medijacijskog utjecaja moralne neutralizacije), a u trećem je ponovno prediktor. Zato je provjeren potencijalni efekt supresije od strane problema mentalnog zdravlja na spol. No kako bi se utvrdio ovaj efekt, varijabla na koju je izvršena supresija mora biti značajno povezana s kriterijem i supresorskom varijablom, dok supresorska varijabla ne smije biti značajno povezana s kriterijem (Friedman i Wall, 2005). Pregledom korelacijske matrice utvrđeno je kako spol i problemi mentalnog zdravlja ne zadovoljavaju ove uvjete (potencijalni supresor – mentalno zdravlje je statistički značajno povezano s kriterijem – radikalizacijom ($r = .19$, $p < .01$). Stoga odbacujemo pretpostavku o supresorskom efektu problema mentalnog zdravlja na spol.

S obzirom na treći problem i dobivene rezultate Hipoteza 3, koja glasi da će simptomi depresije i anksioznosti posredovati u odnosu između socijalnih čimbenika i radikalizacije, se odbacuje.

Rasprava

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati visinu i smjer povezanosti određenih socijalnih čimbenika (*negativni životni događaji, socijalna izolacija, socijalni odnosi, socijalna prihvaćenost, moralna neutralizacija, agresivnost i opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost*) i problema mentalnog zdravlja s podrškom radikalnim stavovima, kao i njihov doprinos u objašnjenju varijance podrške radikalizaciji. Nakon toga, ispitalo se i posreduju li problemi mentalnog zdravlja u odnosu između socijalnih čimbenika i radikalizacije. U tu svrhu, provedena je hijerarhijska regresijska analiza s podrškom radikalizaciji kao kriterijem. U prvom su se bloku nalazili spol i dob, u drugom socijalni čimbenici (*socijalna prihvaćenost, moralna neutralizacija, agresivnost i opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost*), a u trećem problemi mentalnog zdravlja. U nastavku rasprave detaljno će se objasniti dobiveni rezultati tj. bit će prezentirana potencijalna objašnjenja značajnih prediktora podrške radikalizaciji kao i uloge problema mentalnog zdravlja u odnosu između socijalnih čimbenika i podrške radikalizaciji.

Prethodna su istraživanja pokazala određene povezanosti između problema mentalnog zdravlja, negativnih životnih događaja, socijalne izolacije, odnosa i prihvaćenosti (facete socijalne uključenosti), moralnog neutraliziranja, agresivnosti i općeg osjećaja nesigurnosti vlastitu egzistenciju i budućnost s radikalizacijom, pa se i u ovom istraživanju očekivalo isto. Unatoč tome, dobiveni rezultati u ovom istraživanju ukazuju na značajnu povezanost podrške

radikalizaciji sa svim navedenim čimbenicima osim s negativnim životnim događajima, socijalnom izolacijom i socijalnim odnosima. Problemi mentalnog zdravlja, moralna neutralizacija, agresivnost i opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost pokazali su se pozitivno, a socijalna prihvaćenost negativno povezanim s podrškom radikalizaciji. Ovi nalazi ukazuju na činjenicu da će osobe koje imaju više problema u području mentalnog zdravlja, sklonije moralnom neutraliziranju i agresivnim obrascima ponašanja, više nesigurni u svoju egzistenciju i budućnost, te manje socijalno prihvaćeni u društvu biti i sklonije radikalnim stavovima i uvjerenjima. S obzirom na to da su se kod problema mentalnog zdravlja ispitivali simptomi anksioznosti i depresivnosti kod opće populacije, ovakvi rezultati idu u prilog istraživanju Gilla i Cornera (2017) koji su pokazali da teroristi ne iskazuju veće sklonosti anksioznim i depresivnim simptomima u odnosu na opću populaciju. Također, osobe koje imaju više problema mentalnog zdravlja često su stigmatizirane i diskriminirane u društvu što kod njih potiče razvijanje radikalnih i ekstremističkih uvjerenja (Atran, 2003). Nadalje, može se primijetiti kako je moralno neutraliziranje, u odnosu na ostale čimbenike, pokazalo najsnažniju povezanost s radikalizacijom. Ova značajna povezanost u skladu je s prethodnim istraživanjima (Koomen i van der Pligt, 2015; Nivette i sur., 2017) koji su također pokazali da je sklonost moralnom opravdavanju povezana s radikalnim stavovima i sa sklonosti nasilnom ponašanju. Prema tome, moguće je da se dobila tako snažna povezanost s obzirom na to da korišteni upitnik radikalizacije ispituje upravo tu podršku radikalnim stavovima i uvjerenjima. Dodatno, pozitivna povezanost agresivnosti i općeg osjećaja nesigurnosti u egzistenciju i budućnost s radikalizacijom u skladu je s činjenicom da osobe, koje su zbog različitih čimbenika sklone agresivnim obrascima ponašanja (Gøtzsche-Astrup, 2018), te one koje su nesigurne u sebe i svoju budućnost (Grant i Hogg, 2012), podložne radikalnim stavovima i uvjerenjima. Uz to, agresivnost i nesigurnost specifični su za adolescente i mlade odrasle osobe (Harari, 2011), a upravo je takav uzorak korišten u ovom istraživanju. Što se tiče demografskih varijabli, spol se pokazala značajno, a dob neznajno povezana s podrškom radikalizaciji. Tako muškarci u korištenom uzroku ovog istraživanja iskazuju veću sklonost podržavanju radikalnih stavova i uvjerenja što je u skladu s ranijim nalazima (Silke, 2008). Suprotno tome, socijalna izolacija i socijalni odnosi nisu se pokazali značajno povezanim s podrškom radikalizaciji. Međutim, u ovom se istraživanju ispitivala opća populacija i početna faza radikalizacije – radikalni stavovi, te moguće je da zbog toga pojedinci ovog istraživanja, koji su skloni radikalnim stavovima, nemaju osjećaj socijalne izoliranosti niti problema u stvaranju socijalnih odnosa. Uz to, prethodna istraživanja koja su dobila povezanost između navedenih čimbenika i radikalizacije (Borum, 2011; Munton i sur., 2011; Kruglanski i sur., 2014), većinom su ispitivala uzorke

ekstremista i terorista, te provjeravale završne faze radikalizacije tj. radikalno ponašanje. Stoga, moguće je da se osjećaj socijalne izoliranosti i manjak socijalnih odnosa javljaju tek u završnim fazama procesa radikalizacije. No, socijalna se prihvaćenost pokazala značajno negativno povezanom s radikalnim stavovima. To je sukladno nalazom Helfsteina (2012) koji kaže da su radikali zbog svojih stavova i ponašanja na individualnoj i/ili grupnoj razini većinom neprihvaćeni u društvu. Nadalje, neočekivano je da rezultati ukazuju na neznačajnu povezanost između negativnih životnih događaja i radikalizacije s obzirom na to da prethodna istraživanja tvrde suprotno (Lützing, 2010; Meloy i sur., 2014; Simi i sur., 2016). No, Bhui i sur. (2016) koji su koristili istu skalu podrške radikalizaciji i negativnih životnih događaja kao i u ovom istraživanju, također nisu dobili povezanost između ova dva čimbenika. Međutim, važno je naglasiti da je istraživanje Lützingera (2010) proučavalo biografije već poznatih ekstremista i terorista, kao i Meloy i sur. (2014) koji su ispitivali rizične srednjoškolce, a u ovom se istraživanju koristio uzorak opće populacije. Dok su Simi i sur. (2016) ispitivali rizične događaje koji su se dogodili u ranijim fazama života (djetinjstvo), te su uključivali i događaje poput psihičkog ili seksualnog zlostavljanja, emocionalnog ili psihološkog zanemarivanja kao i odsustvo jednog ili oba roditelja. Tu se može primijetiti razlika jer je korišten upitnik negativnih događaja u ovom istraživanju ispitivao recentnije događaje tj. one koji su se dogodili unazad dvije godine, a odnosili su se na npr. tešku bolest, smrt bliskog člana obitelji ili bliskog prijatelja, kraj stalne i stabilne veze, velika financijska kriza, itd. Stoga je moguće da na radikalna uvjerenja više utječu oni negativni i stresni događaji koji su se dogodili ranije tijekom života, u djetinjstvu, te su više usmjereni na osobu, a ne na njezine odnose, okolnosti i sl.

Nadalje, idući problem u ovom istraživanju bio je ispitati predviđaju li navedeni socijalni čimbenici podršku radikalizaciji. Tako se pokazalo da jedino moralna neutralizacija i opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost predviđaju podršku radikalizaciji. Socijalna prihvaćenost i agresivnost nisu se pokazali značajnim prediktorima. Prvo, može se primijetiti kako je moralna neutralizacija najjači prediktor radikalizacije. Ovakav nalaz u skladu je s korelacijskom analizom gdje je moralna neutralizacija pokazala najveću povezanost s radikalizacijom, te ne korelira niti s jednim socijalnim čimbenikom osim s agresivnosti. Tako se moralna neutralizacija pokazala nezavisnom u odnosu na ostale socijalne čimbenike, te ukazuje na to da ju da prilikom proučavanja procesa radikalizacije treba svakako uzeti u obzir. Ovakvi nalazi u skladu su s pretpostavkom da će pojedinci jednim dijelom češće podržavati radikalna i ekstremistička uvjerenja zbog svoje mentalne fleksibilnosti za kontradiktornim uvjerenjima i mogućnosti kompromitiranja svojih moralnih vrijednosti u skladu s osobnim

interesima i ponašanjem (Broner, 2016). To znači da će osobe koje su sklonije samopravdavanju za svoje nemoralne postupke biti i više sklone radikalnim ideologijama i ponašanju jer će si pomoću moralnog neutraliziranja kognitivno olakšati činjenicu da krše moralne standarde u društvu. Međutim, proces radikalizacije uključuje bezuvjetno podržavanje ekstremnih misli, uvjerenja i svjetonazora (Horgan, 2014), pa se često dogodi da se drugi aspekti života osobe u potpunosti podrede ekstremnim stavovima (Bronner, 2016; prema Decety i sur., 2017). Takva kontinuirana dosljednost ekstremnim stavovima većinom zahtjeva odbacivanje onih stavova, uvjerenja, odnosa i sl. koje su pojedinci prije smatrali važnima. Sukladno tome stvaraju nove moralne ideale u kojima je razlika između dobra i zla nedvosmislena, podupiru ekstremne misli i uvjerenja, te se zbog njih osobe osjećaju da imaju pravo koristiti nasilne obrasce ponašanja kao sredstva za uspostavljanje ravnoteže između ispravnog i pogrešnog. Prema tome, moguće je da je odnos između radikalizacije i moralnog neutraliziranja dvosmjernan jer, kako su pojedinci koji su skloni moralnom neutraliziranju skloni i radikalizaciji, tako i radikalni pojedinci razvijaju moralni dualizam koji opravdava njihovo društveno neprihvaćeno mišljenje i ponašanje. Stoga, bi se ova pretpostavka trebala provjeriti u budućim istraživanjima. Dodatno, moralna se neutralizacija pokazala posrednikom u odnosu spol – radikalizacija. To znači da su muškarci skloniji radikalnim uvjerenjima zbog toga što će si pomoću moralnog neutraliziranja opravdati svoje nasilne i radikalne stavove, namjere i ponašanja. Za spol se već ranije pokazalo da su mlađi muškarci općenito skloniji radikalizaciji (Silke, 2008), kao i moralnom neutraliziranju nasilnih stavova i ponašanja (Schuster i sur., 2021) u odnosu na mlađe žene. Stoga je vjerojatno da muškarci mogu imati veće sklonosti za opravdavanje društveno nepoželjnih stavova i ponašanja zbog čega će im biti lakše upustiti se u proces radikalizacije. Nadalje, agresivnost se u nekim ranijim nalazima smatra prediktorom radikalizacije (Borum, 2003; Amjad i Wood 2009; Maile i sur., 2010), no ta istraživanja su se većinom odnosila na ispitivanje ekstremističkog i terorističkog ponašanja koji se odnose na završne faze procesa radikalizacije. Međutim, u ovom je slučaju ispitivana jedna od početnih faza tj. podrška radikalizaciji koja se više odnosi na kognitivnu, a ne bihevioralnu razinu kao što su ekstremizam i terorizam (Borum, 2012). Uz to, u novijim se nalazima pretpostavlja da radikalizacija i agresivnost mogu, ali i ne moraju ići zajedno, te da radikalni pojedinci i grupe mogu podržavati radikalna uvjerenja, ali bez potrebe da razviju agresivne obrasce ponašanja i obrnuto (Krstić, 2018). Stoga je moguće da se zato agresivnost, koja uključuje bihevioralnu razinu, nije pokazala direktnim prediktorom podrške radikalizaciji. Isto tako, socijalna se prihvaćenost nije pokazala prediktorom radikalizacije. Ova mjera faceta je socijalne uključenosti sa socijalnom izolacijom i socijalnim odnosima. S obzirom na to da se od navedene

tri facete jedino socijalna prihvaćenost pokazala negativno povezana s podrškom radikalizaciji, očekivalo se da će isto tako biti i prediktor, ali to nije slučaj. Kao što je već navedeno, radikalni i ekstremistički pojedinci i grupe generalno su neprihvaćeni u društvu (Munton i sur., 2011), pa je moguće da pojedinci radikalnih uvjerenja postaju socijalno neprihvaćeni tek nakon što se priklone radikalnim stavovima i ponašanju. Tako socijalna neprihvaćenost, prije usvajanja radikalnih stavova kod osobe, ne igra važnu ulogu u tome tko će postati radikalist, a tko ne. Međutim, nakon što se usvoje radikalna uvjerenja i stavovi, takvi će pojedinci najvjerojatnije biti socijalno neprihvaćeni. Nadalje, drugi značajan prediktor opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost, specifičan je za adolescente i mlade (Böckler i Zick, 2015; prema PISOIU i sur., 2020), a s obzirom na to da se u ovom istraživanju upravo ispitivao takav uzorak, nije čudno da su se dobili ovakvi rezultati. Uz to, ovakav nalaz u skladu je s istraživanjem Ozer i Bertelsen (2019) koji su na uzorku srednjoškolaca i studenata dobili da životna nesigurnost predviđa ekstremističke stavove tj. da jednim dijelom može objasniti razloge usvajanja radikalnih uvjerenja. Također, poznato je da osobe kada su nesigurne u sebe i svoju budućnost često podliježu nepromišljenim stavovima i ponašanjima, te im oni služe kao obrambeni mehanizam za situaciju u kojoj se nalaze (Harari, 2011). S obzirom na to da zbog preplavljenosti nesigurnostima nemaju kapacitete za adekvatan pronalazak rješenja svojih problema i nedoumica, mogu biti skloni radikalnim stavovima i ponašanju, te tako pokušati nadomjestiti ono što im nedostaje – sigurnost u svoju egzistenciju i budućnost.

Za kraj, htjelo se provjeriti posreduju li problemi mentalnog zdravlja u odnosu između socijalnih čimbenika i podrške radikalizaciji. Tako se mentalno zdravlje dodalo u treći korak HRA te se nije pokazalo da značajno doprinosi objašnjenju radikalnih stavova. Samim time se nije potvrdila pretpostavka da su problemi mentalnog zdravlja posrednik u odnosu socijalnih čimbenika i podrške radikalizaciji. I u tom slučaju, moralno neutraliziranje i opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost ostaju jedini prediktori radikalizacije. Ovakvi nalazi nisu u skladu s pretpostavkom o javnozdravstvenom pristupu koji nalaže da bi se prevencijom problema u području mentalnog zdravlja moglo utjecati na smanjenje radikalnih stavova i ponašanja (Bhui i sur., 2012). Naime, postoji puno nedoumica prilikom objašnjavanja veze između problema mentalnog zdravlja i radikalizacije. Neka istraživanja tvrde da problemi mentalnog zdravlja predviđaju radikalizaciju, a neka ne, neka se usmjeravaju na učestalije probleme poput anksioznosti i depresivnosti, a neka na teže psihičke poremećaje (npr. shizofrenija, poremećaji ličnosti, ADHD i sl.) (Merari i sur., 2009; Corner i sur., 2016; Gill i Corner, 2017; Gøtzsche-Astrup 2018). No, jedno je vrlo vjerojatno, a to je da su problemi

mentalnog zdravlja i radikalizacija povezani, samo nije razjašnjeno na koji način. S jedne strane moguće je da priključivanje radikalnim i ekstremističkim skupinama zapravo može smanjiti simptome depresivnosti s obzirom na to da putem njih stvaraju osjećaj pripadnosti, koji prije nisu imali (Horgan, 2017). S druge strane, moguće je da odnos između problema mentalnog zdravlja i radikalizacije može biti obrnut, odnosno da se zbog radikalnih stavova i ponašanja razvija više problema u području mentalnog zdravlja. Naime, prethodna istraživanja, koja su ispitivala odnos problema mentalnog zdravlja i procesa radikalizacije, većinom nisu uzimala u obzir u kada je tijekom života osoba iskazivala anksiozne ili depresivne simptome, je li to bilo prije ili poslije usvojenih radikalnih ideologija i ponašanja (Horgan, 2017). Isto tako, možda su određeni socijalni čimbenici posrednici u odnosu između problema mentalnog zdravlja i podrške radikalizaciji. Tome u prilog ide i činjenica da su osobe koje imaju više problema mentalnog zdravlja često stigmatizirane, diskriminirane, manje socijalno uključene u društvo i nesigurne u sebe s obzirom na svoje stanje, a upravo ti čimbenici pridonose stvaranju radikalnih uvjerenja i stavova (Corrigan i sur, 2013; Kruglanski i sur., 2014). Uz to, osim socijalnih čimbenika s mentalnim zdravljem, tako i s radikalizacijom povezani su i osobni čimbenici poput samopoštovanja, samopouzdanja, ličnosti, obrambenih mehanizama, načina nošenja sa stresom i rješavanja sukoba, emocionalnosti, općeg povjerenja i sl. (Böckler i Zick, 2015; prema PISOIU i sur., 2020; Webber i Kruglanski, 2016; PISOIU i sur., 2020). Stoga bi za objašnjenje odnosa između problema mentalnog zdravlja i radikalizacije, trebalo uključiti i osobne čimbenike kako bi se dobila cjelovita slika o ovom problemu.

Može se primijetiti kako je radikalizacija sama po sebi vrlo kompleksan i višeznačan proces, te da prilikom zaključivanja o njezinom razvijanju treba biti oprezan. Ne postoji tipični profil koji bi opisao radikalnu osobu jer razni čimbenici u različitim situacijama doprinose radikalnim stavovima i ponašanju. No, kao i u svakom tako i u ovom istraživanju postoje određena ograničenja, posebice zbog toga što je fokus bio samo na socijalnim čimbenicima i problemima mentalnog zdravlja. Stoga, s obzirom na to da je ovaj problem još uvijek nedovoljno razjašnjen, potrebna su mnoga daljnja istraživanja.

Ograničenja, implikacije i preporuke za buduća istraživanja

Važno je naglasiti i određena ograničenja provedenog istraživanja. Naime, u ovom se istraživanju koristio prigodan uzorak adolescenata i mladih na području RH koji je prikupljen putem objava na društvenim mrežama (Facebook, Instagram) i putem poslanih poruka sudionicima od strane autorice. Također, uzorak je bio neuravnotežen po spolu (N=56 muških i N= 157 ženskih sudionika). Prema tome, ovakav uzorak nije reprezentativan (Birks i Malhotra,

2006) i ograničava mogućnost generalizacije na opću populaciju. Nadalje, dobiveni se rezultati također trebaju uzeti s oprezom jer se potpuno temelje na samoprocjenama. Iako se ovakvim načinom ispitivanja mogu dobiti vrijedni podatci, oni ipak mogu biti poprilično subjektivni jer je moguće davanje socijalno poželjnih odgovora (Fox i Dinur, 1988). Posebno zbog toga što je tema ovog istraživanja vrlo osjetljiva, te se prisutnost radikalnih stavova i uvjerenja smatra socijalno neprihvatljivim. Osim toga, rezultati na upitnicima samoprocjena ovise i o tome koliko ispitanici upućeni u određene konstrukte i osobne simptome, osjećaje, misli i ponašanja. Stoga, bilo bi poželjno kada bi se uz samoprocjene koristili i dostupni podatci o ranijim problemima ili dosjei, procjene od strane obitelji, prijatelja, poslovnih kolega i sl. Uz to, skala općeg osjećaja nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost sadrži samo dvije čestice koje su osmišljene za potrebe ovog istraživanja. Unatoč zadovoljavajućoj pouzdanosti unutarne konzistencije, ovakve mjere imaju i određene nedostatke. Tako npr. u takvim skraćenim upitnicima može doći do niže sadržajne valjanosti definiranih konstrukata (posebno za osobnu nesigurnost koja može biti vrlo kompleksna), neuravnoteženosti faktorske strukture čestica, nemoguće je dobivene rezultate primijeniti u dijagnostičke svrhe i sl. (Krupić i Ručević, 2015). Također, korišteni nacrt u ovom istraživanju je korelacijski, na temelju kojeg je otežano shvaćanje promjena tijekom vremena, kao i donošenje zaključaka o uzročno-posljedičnim vezama između ispitivanih čimbenika.

Što se tiče implikacija ovog istraživanja, prvo je to da se pomoću ispitivanog seta čimbenika objasnilo 23% varijance podrške radikalnim stavovima što je, s obzirom na to da je radikalizacija multidimenzionalan konstrukt, vrlo zadovoljavajući postotak. Nadalje, pokazalo se da su moralna neutralizacija, agresivnost i opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost pozitivno, a socijalna prihvaćenost negativno povezane s podrškom radikalizaciji, te da ju moralna neutralizacija i opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost i predviđaju. U odnosu na ostale, moralna se neutralizacija pokazala ključnim prediktorom i posrednikom u proučavanju podrške radikalizaciji što upućuje na činjenicu da ju svakako treba uvrstiti čimbenike koji doprinose razvijanju radikalnih stavova. Ovakvi nalazi mogu ukazivati na potencijalnu potrebu razvijanja različitih intervencija smanjivanja sklonosti moralnom neutraliziranju i općem osjećaju nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost, posebice kod mlađih muškaraca, kako bi se potencijalno spriječilo razvijanje i učvršćivanje radikalnih stavova i uvjerenja. To bi se moglo ostvariti putem javnozdravstvenog pristupa (Bhui i sur., 2012). Tako bi se osmišljavanjem različitih intervencija umjerenih na povećane svijesti o radikalizaciji i njenim nepovoljnim posljedicama, kao i intervencija usmjerenih na njeno

smanjivanje i sprječavanje, povećala svijest o tome da razvijanje radikalnih stavova i uvjerenja i dan danas može generalno narušiti adekvatno razvijanje društva.

Zaključno, neke od preporuka za buduća istraživanja su da se prilikom proučavanja procesa radikalizacije uz socijalne čimbenike i probleme mentalnog zdravlja, trebaju uključiti i osobni čimbenici. Tako će se dobiti jasniji prikaz razvitka i objasniti veći dio varijance podrške radikalizaciji. Također, ako će se ispitivati potencijalni posredni odnosi između problema mentalnog zdravlja i ostalih čimbenika, bilo bi poželjno da se provjeri posreduju li možda socijalni i osobni čimbenici u relaciji problema mentalnog zdravlja i podrške radikalizaciji, te povećavaju li radikalni stavovi i ponašanja probleme u području mentalnog zdravlja. S time bi se provjerile sve mogućnosti i veze između navedenih čimbenika s podrškom radikalizaciji. Uz to, s obzirom na to da je fenomen radikalizacije vrlo složen, te da vjerojatno postoje razlike između kognitivne i bihevioralne radikalizacije, tj. stavova i ponašanja, poželjno je provjeriti koji to točno čimbenici mogu povećati vjerojatnost radikalnih stavova i uvjerenja, a koji radikalnog i ekstremističkog ponašanja. To bi se moglo proučiti korištenjem longitudinalnih istraživanja koja su općenito korisna, omogućuju praćenje individualnog razvoja pojedinca, kao i vremenski slijed javljanja pojedinih čimbenika (ponašanja) u proučavanju određenog konstrukta. Upravo takvo praćenje vremenskog slijeda, može doprinijeti u zaključivanju uzroka određenog ponašanja (Ručević, 2008). Osim ključnih čimbenika za početnu i završnu fazu radikalizacije, tako bi se moglo provjeriti i postoje li međufaze, razlike između ključnih čimbenika u određenim fazama, te na koji se način može prevenirati u razvijanju procesa radikalizacije. Konačno, s obzirom na to da se pokazalo da negativni životni događaji unazad dvije godine nisu povezani s radikalizacijom, trebali bi se uzeti u obzir i rizični događaji tijekom npr. djetinjstva, te provjeriti na koji način oni doprinose razvoju radikalnih stavova.

Zaključak

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati odnos socijalnih čimbenika, problema mentalnog zdravlja i podrške radikalnim stavovima. Rezultati su pokazali da su problemi mentalnog zdravlja, socijalna prihvaćenost, moralna neutralizacija, agresivnost i opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost povezani s radikalnim stavovima. Odnosno, značajni prediktori radikalnih stavova pokazali su se samo moralna neutralizacija i opći osjećaj nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost. Međutim, za spol se pokazalo da indirektno doprinosi radikalnim stavovima zbog procesa moralnog neutraliziranja. Isto tako, problemi mentalnog zdravlja nisu značajno doprinosili radikalnim stavovima. Općenito, rezultati upućuju na potencijalnu važnost moralne neutralizacije i općeg osjećaja nesigurnosti u vlastitu egzistenciju i budućnost, kao i na potrebu daljnjeg istraživanja i uspoređivanja koji to čimbenici utječu na početne faze, a koji na krajnje faze procesa radikalizacije.

Literatura

- Abdulrahim, S., James, S. A., Yamout, R. i Baker, W. (2012). Discrimination and psychological distress: Does Whiteness matter for Arab Americans? *Social science & medicine*, 75(12), 2116-2123. doi: 10.1016/j.socscimed.2012.07.030.
- Alcalá, H. E., Sharif, M. Z. i Samari, G. (2017). Social determinants of health, violent radicalization, and terrorism: a public health perspective. *Health Equity*, 1(1), 87-95. doi: 10.1089/heq.2016.0016.
- Allan, H., Glazzard, A., Jespersen, S., Reddy-Tumu, S. i Winterbotham, E. (2015). *Drivers of violent extremism: Hypotheses and literature review*. London: RUSI.
- Amjad, N. i Wood, A. M. (2009). Identifying and changing the normative beliefs about aggression which lead young Muslim adults to join extremist anti-Semitic groups in Pakistan. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 35(6), 514-519. doi: 10.1002/ab.20325.
- Aničić, M. (1995). *Agresivnost, spol i norme ponašanja u provocirajućim situacijama*. [Diplomski rad, Filozofski fakultet Zagreb].
- Atran, S. (2003). Genesis of suicide terrorism. *Science*, 299(5612), 1534-1539. doi: 10.1126/science.1078854.
- Bandura, A. (2004). The origins and consequences of moral disengagement: A social learning perspective. *Understanding terrorism: Psychosocial roots, consequences and interventions*, 224-239.
- Baron, R.M. i Kenny, D.A. (1986) The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychology Research. Conceptual, Strategic and Statistical Considerations. *Journal of personality and social psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Bhui, K. S., Hicks, M. H., Lashley, M. i Jones, E. (2012). A public health approach to understanding and preventing violent radicalization. *BMC medicine*, 10(1), 1-8. doi: 10.1186/1741-7015-10-16
- Bhui, K., Warfa, N. i Jones, E. (2014). Is violent radicalisation associated with poverty, migration, poor self-reported health and common mental disorders? *PloS one*, 9(3), 1-10. doi: 10.1371/journal.pone.0090718.

- Bhui, K., Silva, M. J., Topciu, R. A. i Jones, E. (2016). Pathways to sympathies for violent protest and terrorism. *The British Journal of Psychiatry*, 209(6), 483-490. doi: 10.1192/bjp.bp.116.185173.
- Bhui, K. i Jones, E. (2017). The challenge of radicalisation: a public health approach to understanding and intervention. *Psychoanalytic Psychotherapy*, 31(4), 401-410. doi: 10.1201/9780429020070-12
- Blee, K. M. (2003) *Inside organized racism: women in the hate movement*. Berkeley: University of California Press.
- Briggs, R. i Birdwell, J. (2009). *Radicalisation among Muslims in the UK*. Brighton: University of Sussex, MICRON.
- Birks, D. F. i Malhotra, N. K. (2006). *Marketing Research: an applied approach*. England: Pearson Education UK.
- Borum, R. (2003). Understanding the terrorist mind-set. *FBI L. Enforcement Bull.*, 72, 7-10.
- Borum, R. (2011). Rethinking radicalization. *Journal of Strategic Security*, 4(4), 1-6.
- Borum, R. (2012). Radicalization into Violent Extremism I: A Review of Social Science Theories. *Journal of Strategic Security* 4 (4): 7–36. doi: 10.5038/1944- 0472.4.4.1.
- Brown, E. G., Jr. (2009). *Organized crime in California. 2009 annual report to the California legislature*. Sacramento: California Department of Justice, Bureau of Investigation and Intelligence.
- Carpenter, J. S., Levitt, M. i Jacobson, M. (2009). Confronting the ideology of radical extremism. *Journal of National Security, Law & Policy*, 3, 301–327.
- Corner, E. i Gill, P. (2015). A false dichotomy? Mental illness and lone-actor terrorism. *Law and Human Behavior*, 39, 23–34. doi: 10.1037/lhb0000102.
- Corner, E., Gill, P. i Mason, O. (2016). Mental health disorders and the terrorist: A research note probing selection effects and disorder prevalence. *Studies in Conflict & Terrorism*, 39(6), 560-568. doi: 10.1080/1057610X.2015.1120099.
- Corrigan, P. W., Powell, K. J. i Michaels, P. J. (2013). The effects of news stories on the stigma of mental illness. *The Journal of nervous and mental disease*, 201(3), 179-182. doi: 10.1097/NMD.0b013e3182848c24.

- Crone, M. (2016). Radicalization revisited: violence, politics and the skills of the body. *International affairs*, 92(3), 587-604. doi: 10.1111/1468-2346.12604.
- Ćorluka, M., Krivokapić, D., Milošević, Z., Masanović, B. i Bjelica, D. (2019). The impact of physical activities on social inclusion of elderly people in montenegro. *Journal of Anthropology of Sport and Physical Education*, 3(4), 7-10. doi: 10.26773/jaspe.191002.
- Davidson, L., Stayner, D., Nickou, T., Styron, M. i Chinman, M. (2001). Simply to be let in: Inclusion as a basis for recovery. *Psychiatric Rehabilitation Journal*, 24(4), 375-388. doi: 10.1037/h0095067.
- Decety, J., Pape, R. i Workman, C. I. (2017). A multilevel social neuroscience perspective on radicalization and terrorism. *Social neuroscience*, 13(5), 511-529. doi: 10.1080/17470919.2017.1400462.
- Diamond, P. M. i Magaletta, P. R. (2006). The short-form Buss-Perry Aggression questionnaire (BPAQ-SF) a validation study with federal offenders. *Assessment*, 13(3), 227-240. doi: 10.1177/1073191106287666.
- Doosje, B., Moghaddam, F. M., Kruglanski, A. W., De Wolf, A., Mann, L. i Feddes, A. R. (2016). Terrorism, radicalization and de-radicalization. *Current Opinion in Psychology*, 11, 79-84. doi: 10.1016/j.copsyc.2016.06.008.
- Field, A. P. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics: And sex and drugs and rock 'n' roll* (4th Ed.). London: Sage publications.
- Fox, S. i Dinur, Y. (1988). Validity of self-assessment: A field evaluation. *Personnel psychology*, 41(3), 581-592. doi: 10.1111/j.1744-6570.1988.tb00645.x.
- Friedman, L. i Wall, M. (2005). Graphical Views of Suppression and Multicollinearity in Multiple Linear Regression. *The American Statistician*, 59(2), 127-136. doi: 10.1198/000313005X41337.
- Gill i Corner, E. (2017). There and back again: The study of mental disorder and terrorist involvement. *American Psychologist*, 72(3), 231-241. doi: 10.1037/amp0000090.
- Goli, M. i Rezaei, S. (2011). Radical Islamism and migrant integration in Denmark: An empirical inquiry. *Journal of Strategic Security*, 4(4), 81-114. doi: 10.5038/1944-0472.4.4.4.

- Gøtzsche-Astrup, O. (2018). The time for causal designs: Review and evaluation of empirical support for mechanisms of political radicalisation. *Aggression and Violent Behavior, 39*, 90-99. doi: 10.1016/j.avb.2018.02.003.
- Grant, F. i Hogg, M. A. (2012). Self-uncertainty, social identity prominence and group identification. *Journal of Experimental Social Psychology, 48*(2), 538-542. doi: 10.5038/1944-0472.4.4.4.
- Hannah, G., Clutterbuck, L. i Rubin, J. (2008). *Radicalization or Rehabilitation: Understanding the challenge of extremist and radicalized prisoners*. Cambridge: RAND Europe.
- Harari, Y. N. (2011). *Sapiens: a brief history of humankind*. London: Vintage.
- Helfstein, S. (2012). *Edges of radicalization: Ideas, individuals and networks in violent extremism*. New York: Military academy west point NY combating terrorism center.
- Hogg, M. A., Meehan, C. i Farquharson, J. (2010). The solace of radicalism: Self-uncertainty and group identification in the face of threat. *Journal of Experimental Social Psychology, 46*(6), 1061-1066. doi: 10.1016/j.jesp.2010.05.005.
- Horgan, J. (2014), *The Psychology of Terrorism* (2nd Ed.). London: Routledge.
- Horgan, J. G. (2017). Psychology of terrorism: Introduction to the special issue. *American Psychologist, 72*(3), 199-204. doi: 10.1037/amp0000148.
- Jakovljević, M., Kurjak, A., Jerković, A., Hasanović, A. i Nikić, M. (2019). Spirituality, religiosity and nationalism from the perspective of public and global mental health. *Psychiatria Danubina, 31*(4), 382-391. doi: 10.24869/psyd.2019.382.
- Jakšić, N., Ivezić, E., Jokić-Begić, N., Surányi, Z. i Stojanović-Špehar, S. (2013). Factorial and diagnostic validity of the Beck Depression Inventory-II (BDI-II) in Croatian primary health care. *Journal of clinical psychology in medical settings, 20*(3), 311-322. doi: 10.1007/s10880-013-9363-2.
- Keeley, B. (2021). *The State of the World's Children 2021: On My Mind--Promoting, Protecting and Caring for Children's Mental Health*. UNICEF. New York: 3 United Nations Plaza.

- Kinderman, P., Tai, S., Pontin, E., Schwannauer, M., Jarman, I. i Lisboa, P. (2015). Causal and mediating factors for anxiety, depression and well-being. *The British Journal of Psychiatry*, 206(6), 456-460. doi: 10.1192/bjp.bp.114.147553.
- Kline, R. B. (2010). *Principles and practice of structural equation modeling* (3rd Ed.). New York: Guilford Press
- Koomen, W. i Van Der Pligt, J. (2015). *The psychology of radicalization and terrorism*. London: Routledge.
- Krstić, M. (2018). Ranjivost pojedinaca i podložnost uticaju radikalizacije: pregled i selekcija relevantne literature. *Political perspectives: journal for political research*, 8(1-2), 91-109. doi: 10.20901/PP.8.1-2.04.
- Kruglanski, A. W., Gelfand, M. J., Bélanger, J. J., Sheveland, A., Hetiarachchi, M. i Gunaratna, R. (2014). The psychology of radicalization and deradicalization: How significance quest impacts violent extremism. *Political Psychology*, 35, 69-93. doi: 10.1111/pops.12163.
- Krupić, D. i Ručević, S. (2015). Faktorska struktura i validacija upitnika Dimenzionalna procjena osobina ličnosti (DiPOL) za adolescente. *Psihologijske teme*, 24(3), 347-367.
- Lützing, S. (2010) *Die Sicht der Anderen. Eine qualitative Studie zu Biographien von Extremisten und Terroristen*. Köln: Hermann Luchterhand Verlag.
- Maile, J., Walters, T. K., Ramirez, J. M. i Antonius, D. (2010). Aggression in terrorism. U D., Antonius, A. D., Brown, T. K., Walters, J. M., Ramirez i S. J., Sinclair (Ed.). *Interdisciplinary Analyses of Terrorism and Political Aggression* (str. 22-49). Cambridge: Cambridge scholars publishing.
- McCauley, C. i Moskaleiko, S. (2008). Mechanisms of Political Radicalization: Pathways Toward Terrorism. *Terrorism and Political Violence*. 20 (3): 415–433. doi: 10.1080/09546550802073367.
- McCauley, C. i Moskaleiko, S. (2017). Understanding political radicalization: The two-pyramids model. *American Psychologist*, 72(3), 205-216. doi: 10.1037/amp0000062.
- Meloy, J. R., Hoffmann, J., Roshdi, K. i Guldemann, A. (2014). Warning behaviours and their configurations across various Domains of targeted violence. U J. R., Meloy, i J.

- Hoffmann (Ed.). *International Handbook of Threat Assessment*, (str. 39-53). New York: Oxford University Press.
- Meloy, J. R. i Yakeley, J. (2014). The violent true believer as a “lone wolf”—psychoanalytic perspectives on terrorism. *Behavioral sciences & the law*, 32(3), 347-365. doi: 10.1002/bsl.2109.
- Merari, A., Diamant, I., Bibi, A., Broshi, Y. i Zakin, G. (2009). Personality characteristics of “self martyrs”/“suicide bombers” and organizers of suicide attacks. *Terrorism and Political Violence*, 22(1), 87-101. doi: 10.1080/09546550903409312.
- Mills, J. F., Kroner, D. G. i Forth, A. E. (2002). Measures of Criminal Attitudes and Associates (MCAA) development, factor structure, reliability, and validity. *Assessment*, 9(3), 240-253. doi: 10.1177/1073191102009003003.
- Munton, T., Martin, A., Lorenc, T., Marrero-Guillamon, I., Jamal, F., Lehmann, A., ... i Sexton, M. (2011). Understanding vulnerability and resilience in individuals to the influence of Al Qaida violent extremism: *A Rapid Evidence Assessment*, 1-77.
- Nasser-Eddine, M., Garnham, B., Agostino, K. i Caluya, G. (2011). *Countering violent extremism (CVE) literature review*. Edinburgh: Australian Government, Department of Defence, Defence Science and Technology Organisation.
- National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2017). *Countering violent extremism through public health practice: Proceedings of a workshop*, (str. 9-20). Washington: National Academies Press.
- Neumann, P. R. (2008). 'Introduction'. U P. R. Neumann, J. Stoil and D. Esfandiary (Ed.). *Perspectives on Radicalisation and Political Violence. Papers from the First International Conference on Radicalisation and Political Violence* (str. 3–7). London: ICSR.
- Nivette, A., Eisner, M. i Ribeaud, D. (2017). Developmental predictors of violent extremist attitudes: A test of general strain theory. *Journal of research in crime and delinquency*, 54(6), 755-790. doi: 10.1177/0022427817699035.
- Ozer, S. i Bertelsen, P. (2019). Countering radicalization: An empirical examination from a life psychological perspective. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 25(3), 211–225. doi: 10.1037/pac0000394.

- Pisoiu, D., Zick, A., Srowig, F., Roth, V. i Seewald, K. (2020). Factors of individual radicalization into extremism, violence and terror—the German contribution in a context. *International Journal of Conflict and Violence (IJCV)*, 14, 1-13. doi: 10.4119/ijcv-3803.
- Ribeaud, D. i Eisner, M. (2010). Are moral disengagement, neutralization techniques, and self-serving cognitive distortions the same? Developing a unified scale of moral neutralization of aggression. *International Journal of Conflict and Violence (IJCV)*, 4(2), 298-315. doi: 10.4119/ijcv-2833. doi: 10.1177/1359104513503354.
- Rousseau, C., Jamil, U., Bhui, K. i Boudjarane, M. (2015). Consequences of 9/11 and the war on terror on children's and young adult's mental health: a systematic review of the past 10 years. *Clinical child psychology and psychiatry*, 20(2), 173-193. doi: 10.1177/1359104513503354.
- Rousseau, C., Hassan, G., Miconi, D., Lecompte, V., Mekki-Berrada, A., El Hage, H. i Oulhote, Y. (2019). From social adversity to sympathy for violent radicalization: the role of depression, religiosity and social support. *Archives of public health*, 77(1), 1-12. doi: 10.1186/s13690-019-0372-y.
- Ručević, S. (2008). Metodološki postupci i izazovi primjene samoiskaza i longitudinalnih nacrtu u istraživanjima razvoja delikventnog ponašanja. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(3), 421-443.
- Sayce, L. (2001). Social inclusion and mental health. *Psychiatric Bulletin*, 25, 121–123. doi: 10.1192/pb.25.4.121.
- Schmid, A. P. (2013). Radicalisation, de-radicalisation, counter-radicalisation: A conceptual discussion and literature review. *ICCT research paper*, 97(1), 1–91. doi: 10.19165/2013.1.02.
- Schuster, I., Tomaszewska, P., Gul, P., Ribeaud, D. i Eisner, M. (2021). The role of moral neutralization of aggression and justification of violence against women in predicting physical teen dating violence perpetration and monitoring among adolescents in Switzerland. *New directions for child and adolescent development*, 2021(178), 115-131. doi: 10.1002/cad.20430.

- Secker, J., Hacking, S., Kent, L., Shenton, J. i Spandler, H. (2009). Development of a measure of social inclusion for arts and mental health project participants. *Journal of Mental Health, 18*(1), 65-72. doi: 10.1080/09638230701677803.
- Silber, M. D., Bhatt, A. i Analysts, S. I. (2007). *Radicalization in the West: The homegrown threat* (pp. 1-90). New York: Police Department.
- Silke, A. (2008). Holy warriors: Exploring the psychological processes of jihadi radicalization. *European journal of criminology, 5*(1), 99-123. doi: 10.1177/1477370807084226.
- Simi, P., Sporer, K. i Bubolz, B. F. (2016). Narratives of childhood adversity and adolescent misconduct as precursors to violent extremism: A life-course criminological approach. *Journal of research in crime and delinquency, 53*(4), 536-563. doi: 10.1177/0022427815627312.
- Social Exclusion Unit. (2001). *Preventing social exclusion*. London: Office of the Deputy Prime Minister.
- Stephan, W. G. i Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. *Reducing prejudice and discrimination, 23-45*.
- Trip, S., Bora, C. H., Marian, M., Halmajan, A. i Drugas, M. I. (2019). Psychological mechanisms involved in radicalization and extremism. A rational emotive behavioral conceptualization. *Frontiers in psychology, 10*, 437, 1-8. doi: 10.3389/fpsyg.2019.00437.
- Van den Bos, K., Poortvliet, P. M., Maas, M., Miedema, J. i Van den Ham, E.-J. (2005). An enquiry concerning the principles of cultural norms and values: The impact of uncertainty and mortality salience on reactions to violations and bolstering of cultural worldviews. *Journal of Experimental Social Psychology, 41*, 91-113. doi: 10.1016/j.jesp.2004.06.001.
- Van den Bos, K. (2009). Making sense of life: The existential self trying to deal with personal uncertainty. *Psychological Inquiry, 20*(4), 197-217. doi: 10.1080/10478400903333411.
- Väyrynen, P. (2009). A theory of hedged moral principles. U R., Shafer-Landau (Ed.). *Oxford studies in metaethics, 4*, (str. 91-132). New York: Oxford University Press Inc.

- Victoroff, J., Quota, S., Adelman, J. R., Celinska, B., Stern, N., Wilcox, R. i Sapolsky, R. M. (2010). Support for religio-political aggression among teenaged boys in Gaza: Part I: psychological findings. *Aggressive behavior*, 36(4), 219-231. doi: 10.1002/ab.20348.
- Webber, D. i Kruglanski, A. W. (2016). Psychological factors in radicalization: A “3N” approach. U G., LaFree i J. D., Freilich (Ed.). *The handbook of the criminology of terrorism*, (str. 33-46). New Jersey: John Wiley & Sons.
- Wilner, A. S. i Dubouloz, C. J. (2011). Transformative radicalization: Applying learning theory to Islamist radicalization. *Studies in Conflict & Terrorism*, 34(5), 418-438. doi: 10.1080/1057610X.2011.561472.
- World Health Organization. (2005). *Violence Prevention Alliance: building global commitment for violence prevention*. Geneva: WHO Press - World Health Organization.